

Ömer Neseîî'nin *Matla' u'n-Nücûm* ve *Mecme' u'l-'Ulûm* Adlı Eseri ve İlimler Tasnifi Geleneği Açısından Değeri

'Omar Nasafi's Work Matla' Al-Nujûm Wa Majma' Al-'Ulûm and its Value in Terms of the Tradition of Classification of Sciences

Ali Kürşat TURGUT^a

^aAkdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Felsefesi ABD,
Antalya, TÜRKİYE

Received: 23.03.2021

Received in revised form: 30.03.2021

Accepted: 03.04.2021

Available online: 26.04.2021

Correspondence:

Ali Kürşat TURGUT

Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,

İslam Felsefesi ABD,

Antalya, TÜRKİYE

akursat01@hotmail.com

ÖZ Haneîî-Mâtürîdî çizgide kelâmcı özelliğiyle öne çıkan Ömer Neseîî, dinî ilimlerin birçok da-
linda eser vermiş bir düşünürdür. Onun ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı *Matla' u'n-*
Nücûm ve *mecme' u'l-'ulûm* adlı çalışması, çeşitli disiplinleri bir araya getirmesi yönüyle ilimler
tasnifi geleneğinde değerlendirilmesi gereken bir eserdir. Neseîî'nin bu çalışmasında gerek kendi-
sine gerekse başka müelliflere ait eserlere doğrudan veya muhtasar veyahut da tercüme ederek yer
verilmesi dikkat çeken bir husustur. Adı geçen eserin tek nüshasının tıpkı basımı gerçekleştirile-
rek ilim dünyasına kazandırılması önemli olduğu kadar, içeriğine yönelik çalışmalar da aynı şe-
kilde önem arz etmektedir. Bu makale, bir yandan *Matla' u'n-Nücûm* ve *mecme' u'l-'ulûm* adlı ese-
rin içeriğindeki ilimler hakkında detaylı bilgi vermeyi hedeflerken diğer yandan da bu eserin -
Neseîî'ye kadarki süreçte- ilimler tasnifi geleneğindeki yeri ve önemini tespit etmeyi amaçlamak-
tadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm felsefesi; Ömer Neseîî; *Matla' u'n-Nücûm* ve *mecme' u'l-'ulûm*; ilimler;
ilimler tasnifi geleneği

ABSTRACT 'Omar al-Nasafi who stands out with his theologion character in the Hanafi-Maturidi
line is a thinker who has worked in many branches of religious sciences. His work titled *Matla' al-*
Nujûm wa majma' al-'ulûm, which he wrote towards the end of his life, is a work that should be
evaluated in the tradition of classification of sciences in terms of bringing together various disci-
plines. It is noteworthy that in this book of Nasafi both works of himself and other authors are
included directly or concisely and or by translation. Just as it is important to bring a single copy of
the mentioned work to the world of science by being printed, it is also significant to work on its
content. This article on the one hand aims to give detailed information about the sciences in the
work named *Matla' al-Nujûm wa majma' al-'ulûm*, on the other hand, it intends to determine the
place and improtance of this work in the tradition of classification of sciences up to Nasafi's time.

Keywords: Islamic philosophy; Omar al-Nasafi; *Matla' al-Nujûm wa majma' al-'ulûm*; sciences;
the tradition of classification of sciences

EXTENDED ABSTRACT

Many thinkers wrote commentaries on this work of Omar al-Nasafi known for his small-scale
treatise titled *'Aqaid al-Nasafiyah*, and these commentaries were also used as a text book in many
madrasa after him. His encyclopedic work called *Matla' al-Nujûm wa majma' al-'ulûm*, which
contains many sciences, is also a remarkable work and stands in a different place in the tradition
of classification of sciences. As is known, the origin of this tradition goes back to Aristotle. Within
the Islamic thought, many thinkers since Jâbir ibn al-Ĥayyân have written works in this field.
However, it is fact that the most systematic classification in this tradition among muslim scholars
belongs to al-Fârâbî. Nasafi wrote the above-mentioned work towards the end of his life, or he
spelled out it to his students. In this book, he does not deal with the sciences in a specific method

and gives detailed information on about twenty sciences (kelâm, usûl al-fiqh, fiqh, tafsîr, hadîth, arithmetic, astronomy, astrology, medicine etc.) and about 76 books. As well as some of the works are chosen from his own books and some from those of other thinkers in an issue-centered.

This work can be included in the group of ranking the sciences in the tradition of classification of sciences or presenting examples from the sciences. *Maṭla' al-Nujûm wa majma' al-'ulûm*, with its large scale and contest, has a complete encyclopedic identity in this tradition. The fact that Nasafi begins his work with science of kelâm shows how much importance he attached to this science. Following this science, considering the title of naming the Shi'ah, counting the names of the groups associated with this sect draws attention to the fact that Nasafi gives a special importance to the discipline of history of sects. Another point that reveals the place and importance of work in this tradition is to give significance to the science of secretaryship, which we can see in Khawârizmî before him. Another striking aspect of Nasafi's work is that he devotes a very large place to occult sciences like dream interpretation, fortune telling, astrology and so on, in this book.

Nasafi does not mention sciences such as logic and metaphysics although his work includes religious or philosophical sciences. Based on these data, we can conclude that he has a negative attitude towards two important branches of philosophy. In addition all these, *Maṭla' al-Nujûm wa majma' al-'ulûm* shows which sciences a scholar teaches during his education and which works in those sciences he uses as a source.

Haneffî-Mâtürîdî ekol içinde önemli bir yere sahip olan Neseffî'nin tam adı, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseffî es-Semerkindî'dir. Buhara yakınlarındaki Neseffî (Nahşeb) şehrinde 1068 veya 1069 yılında doğan Neseffî, Ebu'l-Yüsr Pezdevî (ö. 1100) ve Ebu'l-Muîn en-Neseffî (ö. 1115) gibi dönemin pek çok önde gelen âliminden ders almıştır. Kaynaklar akâid, tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usûlü, belâgat ve tarih gibi çeşitli ilimlerde ihtisas sahibi olan Neseffî'nin yüze yakın eserinin olduğunu belirtmektedir. İslâm düşüncesinde daha çok akâid ilmine dair yazdığı *Akâid-i Neseffîyye* adlı küçük çaplı risalesiyle tanınan düşünürün bu eserine birçok düşünür şerh yazmış olup bu şerhler medreselerde ders kitabı olarak da okutulmuştur. Neseffî'nin fıkıh alanında *el-Manzûmetü'n-Neseffîyye* ve *Tilbetü't-talebe*, tefsirde *et-Teysîr fi ilmi't-tefsîr* ve *el-Ekme'lü'l-etval*, tasavvuf sahasında *Risâle fi beyâni mezâhibi't-tasavvuf*, tarih ilminde ise *el-Kand fi zikri ulemâi Semerkand* adlı eserler öne çıkan çalışmaları arasındadır. Onun pek çok ilmi ihtiva eden *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm* adlı ansiklopedik eseri de dikkate değer bir çalışma olup ilimler sınıflaması geleneği içinde farklı bir yerde durmaktadır ki ileride bu eser hakkında daha detaylı bilgi verilecektir. Burhâneddin el-Mergînânî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Akîlî, Muvaffakuddin Ahmed b. Muhammed el-Hârizmî gibi birçok âlim yetiştiren Neseffî, 1142 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir.¹

Neseffî'nin ilimleri bir araya getirdiği eseri hakkında bilgi vermeye geçmeden önce İslâm düşüncesinde en azından düşünürün zamanına kadarki ilimler tasnifi geleneğiyle ilgili kısa da olsa bilgi vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Zira Neseffî'nin mezkûr eseri ile söz konusu gelenek içinde yer alan çalışmalar arasında nasıl bir benzerlik veya farklılık olduğu daha net ortaya konulabilir. Müslümanlar ilk dönemlerden itibaren Kur'an ve Hz. Peygamber'in teşvikiyle ilim tahsiline önem vermişler, gerek Kur'an ve Sünnet merkezli gerekse Hz. Peygamber'in vefatını takiben yaşanan hâdiseler neticesinde birçok ilim dalı ortaya koymuşlardır. Fetihler neticesinde yeni din ve kültürlerle karşılaşan Müslümanlar, onların elindeki ilim dallarını öğrenme konusunda da büyük bir çaba göstermişler ve eğitim-öğretim faaliyetinde daha öncekilerin yanında bunları da tedris etmeye başlamışlardır. Sonuçta bir yanda baştan beri tahsil edilen yerel veya dinî ilimler diğer tarafta da dışarıdan gelen ilimler (ulûm-u dahîle) İslâm düşüncesinin oluşup şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak şu hususu da belirtmeden geçmememiz

¹ A. Hümeyra Aslantürk, "Neseffî, Necmeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. 32, s. 571-573.

gerekir; bazı kesimler sözü edilen ulûm-u dahîleye farklı nedenlerle reaksiyon gösterip bunların tedris edilmesine de karşı çıkmışlardır.

İlimlerin sayıca artması, bunların eğitim-öğretim müfredatında nasıl okutulacağı ve ilimlerin birbiriyle münasebeti gibi hususlar düşünürleri özellikle de Müslüman bilim adamı ve filozofları bir arayışa sevk etmiştir. Neticede etkileri günümüze kadar sürecek olan ilimler tasnifi geleneğine dair eserler erken dönemden itibaren verilmeye başlanmıştır. İslâm düşüncesinde ilimler tasnifinin kaynağı genel olarak Aristoteles'in felsefî ilimleri teorik ve pratik şeklinde ikiye ayırmasına kadar götürülmektedir. Mezkûr gelenek içinde değerlendirilen eserlere bakıldığında -Neseffî zamanına kadarki dönemle sınırlandırılacak olursak- isimlendirme, tasnif ve içerik olarak birbirinden farklı çalışmaların olduğu dikkat çekmektedir. Öncelikle bu gelenekteki eserlerin adında genel olarak ilim (ulûm) ve fen (fünûn) isimlerinin (İhsâu'l-Ulûm, Mefâtihu'l-Ulûm, Cevâmiu'l-Ulûm, Risâle fi'l-Ulûm... gibi) kullanıldığını ifade etmemiz gerekmektedir. Bir kısım eserlerin adında ise ilim veya fen kelimelerinin kullanılmadığını (Kitâbu'l-Hudûd gibi) görmekteyiz.

Sınıflandırma noktasında ise mezkûr gelenekteki eserler bir bütünlük arz etmemektedir. Bir kısmı ilimlerin çoğunluğunu tasnife tâbi tutarken, bazıları da ya aklî veya felsefî ilimleri ya da dinî veya naklî ilimleri tasnif etmektedir. İlimlerin tamamını kapsayıcı nitelikte olan bu grupta Câbir b. Hayyân'ın (ö. 815) *Kitâbu'l-Hudûd*, Fârâbî'nin (ö. 950) *İhsâu'l-Ulûm*, Harizmî'nin (ö. 997) *Mefâtihu'l-Ulûm*, İbn Hazm'ın (ö. 1064) *Merâtibu'l-Ulûm* ve Gazzâlî'nin (ö. 1111) *Fâtihatü'l-Ulûm* gibi eserleri örnek olarak gösterilebilir. İlimleri kısmî olarak sınıflandıran düşünürler ve eserlerine örnek olarak Kindî'nin (ö. 866 ?) *Kitâbu Mâhiyyeti'l-ilm ve aksâmih* ve *Kitâbu aksâmi'l-ilmî'l-insî*, İbn Sînâ'nın (ö. 1037) *Fî Aksâmi'l-ulûmi'l-akliyye* adlı çalışmalar zikredilebilir.² Kısmî olarak ilimleri sınıflamanın yanında sadece bir disiplini kendi içinde tasnife tabi tutan eserler de kaleme alınmıştır. Bu türde de Ebû Yakup es-Sekkâkî'nin (ö. 1229) dil ilimlerini tasnif ettiği *Miftâhu'l-Ulûm*'u ile Zerkeşî'nin (ö. 1392) Kur'an ilimlerini sınıflandırdığı *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an* adlı eserlerini zikredebiliriz. Bunların yanında bazı düşünürler ilimleri herhangi bir sınıflamaya tabi tutmadan kendilerine göre önemli gördükleri ilimlerden örnekler sıralayıp onlar hakkında seçtikleri meseleler üzerinden bilgi verirler. Genel olarak Enmûzec olarak nitelendirilebilecek bu tür eserlerin ilk örneği olarak Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin *Risâle fi'l-ulûm*'u kaynak gösterilebilir.³ Son olarak bu gelenekte çok dikkate alınmasa da kanaatimizce ilimlere ait ıstıhlara yer veren eserler de önemli bir konuma sahiptir. Bu tür çalışmalarda ilimler önemli olmakla birlikte ondan daha önemlisi o ilimde öne çıkan ıstıhlaları açıklamaktır. Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö. 1413) *et-Ta'rifât* ve yine ona nispet edilen *Mekâlîdu'l-Ulûm*'u, Tehânevî'nin (ö. 1745) *Keşşâfu Istılahâtü'l-fünûn ve'l-ulûm* adlı eserleri bu türe örnek olarak gösterilebilir.

İlimler tasnifinde içerik olarak da tam bir benzerlik söz konusu değildir. Filozofun veya düşünürün ilimleri tasnif etme gayesine göre içerikler sınıflandırmada olduğu gibi ya dinî-naklî ya da aklî-felsefî ilimler merkeze alınarak değerlendirilmektedir. Fârâbî gibi filozofları istisna edecek olursak, düşünürlerin çoğu ilimleri yukarıda bahsedilen ikili bakış açısıyla tasnif edip muhteviyâtını da ona göre oluşturmaktadır. Tevhîdî'de görüldüğü üzere örnek ilimler seçilip yine müellifin tercih ettiği mesele(ler) üzerinden o ilim tanıtılmaktadır. Muallim-i Sâni gibi filozoflar ise daha kapsamlı ve sistemli bir ilimler tas-

² Bu eserler hakkında detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Bayraktar, *İslâm Felsefesine Giriş*, TDV. Yayınları, Ankara 2012, 9. Baskı, ss. 118-127; A. Kamil Cihan, "Bilimler Tasnifi ve İbn Sina", *Erciyes Üniv. Sos. Bil. Enst. Dergisi*, sayı:9, Kayseri 2000, ss. 435-451.

³ Tevhîdî'nin adı geçen eseri hakkında detaylı bilgi için bkz.: A. Kürşat Turgut, "Ebû Hayyân Tevhîdî'nin İlimler Tasvirî: Risâle fi'l-ulûm", *Diyanet İlmî Dergisi*, c. 55, sayı: 2, Ankara 2019, ss. 525-551.

nifi yapmış ve içerikleri de buna göre oluşturulmuştur. Zira Fârâbî'nin tasnifinde ilimler sadece bir amaçla yönelik olmayıp filozofun düşünce dünyasının zenginliğine göre de çeşitli açılardan sınıflandırılmıştır.⁴

Neseffî sonrası dönemde ilimler tasnifi geleneğindeki eserler hem isim hem tasnif hem de içerik açısından zenginleşerek yakın zamana kadar varlığını canlı olarak devam ettirmiştir.⁵ Bu çalışmanın kapsamı sözü edilen gelenekteki isimlendirme, sınıflandırma ve içerik açısından yapmış olduğumuz değerlendirmeleri detaylandırma imkânı vermediğinden biz sadece Neseffî'nin adı geçen eserine odaklanarak bu gelenekteki yerine ve önemine değineceğiz. Bu bağlamda yukarıda ilimler tasnifi geleneğiyle ilgili verilen bilgiler, çalışmanın ana konusu olan *Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-ulûm* adlı esere zemin sağlaması açısından ifade edilmiştir.

ÖMER NESEFFÎ'NİN MATLA'U'N-NÜCÛM VE MECME'U'L-ULÛM ADLI ESERİ

Necmeddin Ömer Neseffî *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm* adlı eserini kendi ifadesiyle hayatının sonlarına doğru takriben 70 yaşlarında kaleme almış veya öğrencilerine imla ettirmiştir. Eserin Taşkent Ebû Reyhân el-Bîrûnî Enstitüsü'nde 1462 numarada kayıtlı tek nüshasının Said Ekber Muhammad Eminov tarafından 2015 yılında Taşkent'te tıpkı basımı gerçekleştirilmiştir. Ancak eserin ilk kopyasını P. G. Bulgakov (1927-1993) 1976 yılında keşfetmiş ve ilk sayfasını yayınlamıştır. Çalışmamızın kaynağı olan bu eserin içindeki bilgilerden hareketle iki kişi tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Çalışmanın 1^b-162^a varak numaraları arası sayfaları Şerefü'l-Hâmîdî olarak bilinen Muhammed b. Hâmîd b. Ali tarafından Recep/Nisan 764-765/1364 tarihinde istinsah edilmiştir. Diğer müstensih Necmeddin el-Kûfî olarak tanınan Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed el-Üsmendî ise eserin 163^b-355^b varak numaralı sayfalarını yedi ayda (765/1364 Recep/Nisan-766/1364 Muharrem/Ekim arası) istinsah etmiştir. İsmi mezkûr müstensih kaleme aldığı nüshayı Ömer Neseffî'nin öğrencilerine Tabgaç Han Medresesi'nde Semerkand'ın Kûyi Ebû Mukâtil Caddesi'ndeki ve Sikkatü'l-Lebbâdîn meşiclerinde imla ettirdiği nüshadan kopya ettiğini belirtmektedir.⁶

Eserin ismi hususunda ise kaynaklarda zikretmeye değmeyen küçük de olsa farklılıklar dikkat çekmektedir. Neseffî çalışmanın giriş kısmında; ömrünün sonlarına geldiğini, genç ve orta yaşlı kişilerden oluşan ilim gruplarından hoşlandığını, onlar için daima her ilim dalında bol ve kolay kitaplar ortaya koyduğuna dair sözler zikrederek, kendisinde kapsamlı ve veciz bir şekilde kitapları bir araya getiren bir eser derleme endişesi meydana geldiğini, aydınlatıcı parıldayan grileri doğuran gök yüzünün bu hususta hazır olduğunu belirttikten sonra kitabın adını *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm* (Yıldızların Yükselme ve İlimlerin Kesişme Noktası) şeklinde isimlendirdiğini ifade etmektedir.⁷

Yukarıda eserin ilk kopyasının Rus araştırmacı Bulgakov tarafından keşfedildiği ifade edilmişti. Ancak *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm* hakkında detaylı bir makale yayınlayan 'Imâd Hasan Merzûk, eserin Bulgakov'un keşfinden önce özellikle Hindistan bölgesindeki bazı Müslüman düşünürlerce bilindiğini belirtmektedir. Merzûk, örneğin Sıddîk Hasan Hân el-Kannevî'nin (ö. 1890) *Fethu'l-Beyân fî*

⁴ Fârâbî'nin ilimler sınıflamasının ayrıntıları için bkz.: Ebû Nasr Fârâbî, *İhsâu'l-ulûm*, nşr. Ali Bû Mulhim, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1996, ss. 17-92; Osman Bakar, *İslâm Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi*, çev. Ahmet Çapku, İnsan Yayınları, İstanbul 2012, ss. 59-165.

⁵ Neseffî sonrası özellikle XIII. yüzyıldan yakın döneme kadar ilimler tasnifine dair belli başlı eserlerin detayları için bkz.: *İlimleri Sınıflamak İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi*, ed. Mustakim Arıcı, Klasik Yayınları, İstanbul 2019.

⁶ Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-ulûm*, tah.&haz.: Said Ekber Muhammad Eminov, Dâru Câmîati Taşkent el-İslâmiyye li'n-neşr ve't-tibâ'a, Taşkent 2015, vr. 1^b, 162^a, 355^b, XXXIX-XLI.

⁷ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 1^b.

mekâsıdî'l-Kur'an adlı tefsirinde Neseffî'nin *Matla'û'n-Nücûm ve mecme'û'l-ulûm* adlı eserinin içinde yer alan "Tefsîlü hurûfî'l-Kur'ân" kitabını zikrederek eserden haberdar olduğunu belirtmektedir. Merzûk ayrıca Hintli düşünür İmtiyâz Ali Hân el-Arşî'nin (ö. 1981) de yazdığı makalelerde Neseffî'nin bu eserden haberdar olduğunu gösteren işaretlere dikkat çekmektedir.⁸

Neseffî *Matla'û'n-Nücûm ve mecme'û'l-ulûm* adlı eserde ilimleri belli bir yöntem üzere ele almaz. Onun adı geçen çalışmada yaklaşık yirmi küsur ilme ve takriben 76 kitaba dair gerek kendi eserleri gerekse başka düşünürlerle ait seçtiği eserleri şerh veya ihtisar ederek mesele merkezli değerlendirdiği görülmektedir. Yani düşünürün bazı ilimlere dair eserleri bir araya getirerek ansiklopedik bir çalışma yaptığı söylenebilir. Daha önce de ifade edildiği gibi Neseffî'nin mezkûr eserinin bir kısmını bizzat kendisi kaleme alarak bir kısmını da okuttuğu kitaplara dair yaptığı açıklamaları öğrencilere imla ettirerek ve yahut da öğrencilerin bunları yazarak oluşturduğu metinden de anlaşılmaktadır.

Matla'û'n-Nücûm ve mecme'û'l-ulûm adlı eser, tıpkı basımı gerçekleştiren Said Ekber Eminov tarafından yapılan bir muhteviyât (içindekiler) kısmıyla başlar. Ancak bu kısımda çok az da olsa bazı yazım hataları dikkat çekmektedir. Neseffî, *Matla'û'n-Nücûm ve mecme'û'l-ulûm*'un el yazma nüshasında ilimleri ele almaya başlamadan önce eseri yazma amacını belirttikten sonra bugünkü tabirle bir içindekiler kısmı sunmaktadır. Daha sonra da ilimleri belli bir tasnif tarzı takip etmeden sıralar. Tıpkı basım neşredilen Neseffî'nin eseri toplam 355 varak olup, nâşir Eminov asıl metnin sonuna Arapça alfabetik sıraya göre eserde geçen şahıs, yer, grup, mezhep, kavim ve topluluk ve kitap isimlerine dair bir indeks yapmıştır. Bu indekste Eminov yer yer Rusça ve Arapça dipnotlar koyarak açıklamalar yapmaktadır. Nâşir daha sonra da Rusça ve İngilizce Neseffî ve *Matla'û'n-Nücûm ve mecme'û'l-ulûm* adlı eserin el yazması hakkında kısa bilgi vermektedir. Ancak eserin içeriği hakkında Rusça verilen bilgiler biraz daha detaylıdır. Eserin hemen hemen her sayfasında Buhara Emiri Emir Haydar'ın (dön. 1800-1826) oğlu Yar Bey'e ait vakıf mührü bulunmaktadır.

Ülkemizde adı geçen eser üzerinde kapsamlı bir çalışma bulunmamakla birlikte, *Matla'û'n-Nücûm ve mecme'û'l-ulûm*'un içeriğinde yer alan eserlerle ilgili bazı akademik çalışmaların yapıldığını burada belirtmek isteriz. Bunlardan ilki Huzeyfe Kocabaş'ın "Ömer Neseffî ve Kitâbü'l-beyân an Garibi'l-Kur'an Adlı Eseri: Metin ve İnceleme" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezidir (İstanbul 2018). İkincisi ise Mehmet Bozkırlı'ya ait "Necmeddin en-Neseffî ve Hadis İlmindeki Yeri (es-Seb'ıyyât-es-Sem'ıyyât İsimli Yazma Eseri Özelinde)" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezidir (İstanbul 2019). Üçüncüsü de Hüseyin Sağlam'ın hazırlamış olduğu "Hanefî Fıkıhında Hilâfiyyât ve Neseffî'nin Bilinmeyen Bir Hilâfiyyât Eseri: Tenkitli Neşir ve Çeviri" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezidir (İstanbul 2019). Yapılan bu çalışmalar genel olarak *Matla'û'n-Nücûm ve mecme'û'l-ulûm*'un içinde yer alan eserlerin tahkik, çeviri ve değerlendirmesi şeklindedir. Ancak farklı ilimlere ait 70 küsur risale ve kitabı içinde barındıran bu eser üzerinde daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

MATLA'U'N-NÜCÛM VE MECME'U'L-'ULÛM'DA YER VERİLEN İLİMLER

Ömer Neseffî bu eserinde ele aldığı ilimleri belli bir sınıflamaya tâbi tutmamıştır. Ancak esere dikkatle bakıldığında müellifin öncelikle naklî ilimlere daha sonra da aklî ilimlere yer verdiği görülmektedir. Ancak yine de Neseffî'nin kesin bir şekilde böyle bir ayırım yaparak eseri kaleme aldığını söylemek zor-

⁸ İmâd Hasan Merzûk, "Mahtût (Matla'û'n-Nücûm ve Mecme'û'l-ulûm) li'l-İmâm Necmüddîn Ebî Hafs Ömer en-Neseffî (462-537=1069-1142) Dirâse Vasfiyye Tahliyye", *Câmiatü Benhâ Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, v. 46, Issue: 1, Autumn 2016, ss. 1-50.

dur. *Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-ulûm*'da dikkat çekilmesi noktalardan bir diğeri de Neseffî'nin çoğu yerde eserlerin adını başlık yapmasıdır. Okuyucu bu eserin hangi ilme dâhil edilmesi gerektiğini kendisi tespit edecektir. Burada müellif bazı ilimlerin altında sadece bir esere yer verirken bazı ilimlerde ise 8 esere müstakil başlıklar halinde yer ayırmaktadır. Bir başka husus da Neseffî yer verdiği ilimle ilgili herhangi bir açıklama yapmadan doğrudan üzerinde duracağı meseleyi vermekte ve o alana dair eserlere çoğunlukla muhtasar bir şekilde değinmektedir. Bu yönüyle *Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-ulûm* Merzûk'un ifadesiyle ilmî te'lifâta hâkim olan akademik muhtasarlar (özetler) merhalesinin başlangıcını temsil etmiş, Doğu ve Batı İslâm dünyasındaki te'lif metoduna damga vurmuştur.⁹

Eserde takip edilen veya bizim çıkarımda bulunduğumuz yönleme gelince, ilmin naklî veya aklî olduğuna bakılmaksızın Neseffî'nin o ilimle alâkalı kendince irtibat kurduğu bir âyet veya hadis yahut da o sahaya ilgili bilinen bir sözü merkeze alarak konuyu detaylandırmasıdır. Onun özellikle hadis veya diğerk alıntı yaptığı sözlerin sıhhatine girmemesi de dikkat çekilmesi gereken bir başka husustur.

Biz bu çalışmada söz konusu eserdeki ilimleri sıralama usulünü takip edeceğimiz, ancak düşünürün bir ilim altında yer verdiği eser veya eserler zaman zaman çalışmanın farklı bölümlerinde yer almaktadır. Neseffî'nin yapmış olduğu sıralamayı bozmadan hangi ilme değiniyorsa, onunla alâkalı ne kadar eser varsa bir araya getirmeye çalışarak eserin daha dikkatli okunmasını ve o ilim altında hangi eserlere yer verildiğini bir düzen içinde göstermeye gayret edeceğiz. Bunun yanında Neseffî'nin ilmin adını vermeden doğrudan eserin ismini zikretmek yerine alt başlıklar halinde ilimlerin isimlerini anarak o dalda hangi kitap veya risalelere değindiyse onlar hakkında kısa da olsa bilgi vermeye çalışacağız.

USÛLÜ'D-DÎN-AKÂİD VE KELÂM

Neseffî'nin eserinde ilk yer verdiği ilim Usûlü'd-dîn veya kelâm ilmidir. O, bu ilmi *اصول الدين على اعتقاد المهتدين* (Hidayet üzere olanların itikadı hakkında usûlü'd-dîn) başlığı altında ele almıştır. Düşünür kelâm kitaplarının izlediği yol üzere önce ehl-i hakka göre eşyanın hakikatının sabit olduğunu belirtip bilginin kaynakları meselesine geçer, iman-amel ilişkisi, saâdet-şekâvet, âlemin hâdis oluşu ve Allah'ın sıfatları ve diğerk kelâmî meseleler hakkında bilgi verir. Neseffî'nin burada kendi eseri olan *Akâid* risâlesindeki görüşlerini birebir tekrar ettiği görülmektedir. Ardından Neseffî “تعداد الخصال التي جعلها النبي عليه السلام من شعب (Hz. Peygamber'in belirttiği üzere iman ve İslâm'ın bölümlerinin özelliklerini sayma) şeklinde bir başlıkla bu konudaki hadislere yer vermektedir. Düşünür bu bölümü meşhur âlimlerden naklen Farsça ifadelerle bitirmektedir.¹⁰

İLM-İ FİRAK-MEZHEPLER TARİHİ

Düşünür “تسمية الشيع من اهل الاهواء والبدع” (Bid'at ve hevâ ehlinden Şî'a'nın isimlendirilişi) başlığı altında bu ilmi ele alır. 73 fırka rivayetini aktardıktan sonra Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 1037) *el-Fark beyne'l-firak* adlı eserinin ismini de zikrederek fırkaların isimlerini tek tek anar ve bölümü Ebû Hasan Ali b. Muhammed b. Hasan -el-Hâtemî el-Belhî'den naklen Farsça ifadelerle tamamlar.¹¹

TASAVVUF

Neseffî bu ilme “ترتيب منازل المحققين من اهل المعرفة و تعريف كل صنف منهم بما يختص به من الصفة” (Marifet ehlinden olan muhakkiklerin makamları ve onlardan her sınıfın özdeşleştiği sıfatı bilme) şeklinde başlık açarak

⁹ Merzûk, “Mahtût (Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-ulûm)”, s. 36.

¹⁰ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 2^b-4^a.

¹¹ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 4^a-5^a.

değindir. Bu bölüme Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'den (ö. 1021) naklen muhakiklerin ilk menzilinın zecr olduğunu, onun da nefsin çirkin hareketlerden uzak tutulması anlamına geldiğini söyleyerek başlamaktadır. Daha sonra intibâh, teyakkuz, tevbe, inâbe, muhâlefetü'n-nefs, avdet, va'z, tevâzu', mücâhede, verâ', huşû, tevekkül, istikâmet, üns, haya, işfâk, müşâhede, sekr, zikir, fenâ ve bekâ gibi pek çok tasavvufî kavramın anlamını vermektedir.¹² Neseî bu ilmin altında meşhur mutasavvıf Kuşeyrî'nin (ö. 1072) *Mensûru'l-hitâb fi meşhûri'l-ebvâb* adlı eserindeki ibareleri Farsça'ya çevirmektedir. Düşünür, Kuşeyrî'nin tevbe ile başlayıp visâl ile bitirdiği tasavvufla ilgili 51 kavramını bablar şeklinde ele almaktadır.¹³

HADİS

Bu ilimde Neseî öncelikle "حدیث فی حقوق المسلم علی المسلم" (Müslümanın Müslüman üzerindeki hakları hadisi) hadisini sonuna kadar herhangi bir yorum yapmadan aktarır.¹⁴ Daha sonra ise düşünür Zeynü'l-âbidin Ali b. Hüseyin'in meşhur *Risâletü'l-Hukûk* adlı risâlesini "كتاب الحقوق الخمسين" (Elli hak konusunda kitâp) şeklindeki başlık altında verir. Bu kısım Allah hakkı ile başlayıp ehl-i din üzerindeki haklarla biter.¹⁵

Neseî, *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm*'un ilerleyen kısımlarında hadis ilmiyle alakalı السبعيات (Yedili ve işitilenler; senenin günleri sayısına göre 360 sahih ve hasen hadis) isminde kendi eserine yer vermektedir. Merzûk'a göre buradaki seb'iyât-yedili ifadesinden maksat her hadisin senedinin yedi raviden oluştuğu, sem'iyât-işitilenler ibaresinin ise muhtelif konularda rivayet edilen hadisleri işaret etmektedir.¹⁶ Eserde Neseî, ilim talep etmenin her Müslümana farz olduğunu, ulemanın fazileti, Kur'an bahsinde Yasin, İhlâs ve Duhân gibi sureleri okumanın fazileti ve tevhid, iman, namaz, oruç, zekât, dua ve şefaât gibi muhtelif pek çok konudaki hadisleri ravilerini sayarak zikreder.¹⁷

KUR'AN İLİMLERİ

Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-ulûm adlı eserde Kur'an ilimleri şeklinde bir isimlendirme ve başlık bulunmaz. Ancak eserin içeriğine bakıldığında kıraat ve tefsire dair başlıklar yer almakta ve bunların Kur'an ilimleri ile alakalı söz konusu iki alt dala işaret ettiği görülmektedir. Bu yüzden biz de bu eserleri Kur'an ilimleri ana başlığı altında iki kısımda ele almayı uygun gördük.

Kıraat İlimi

Düşünür bu ilmi iki başlıkta ele almaktadır. Bunlardan ilki, مختصر البيان والفحص عن قراءة عاصم برواية حفص (Hafs rivayetiyle Âsım kıraati hakkında muhtasar bir araştırma ve açıklama) şeklinde olup, kıraat imamlarından İmam-ı Âsım'ın ravisi Süleyman b. Hafs'ın rivayetinden hareketle harflerin tesbiti, tahzifi, fet-ha, nasb, kesra, teskîl, imâle ve teşeddüd gibi kıraat ilmiyle alakalı pek çok hususu muhtasar bir şekilde araştırma ve incelemeye yönelik bir bölümdür.¹⁸

¹² Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 5^a-6^b.

¹³ Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 6^a-9^b.

¹⁴ Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 9^a-10^a.

¹⁵ Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 10^a-12^a.

¹⁶ Merzûk, "Mahtût (Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-ulûm)", s. 29.

¹⁷ Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 200^a-216^a. Bu eserle ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehmet Bozkırlı, "Necmeddin en-Neseî ve Hadis İlimindeki Yeri (es-Seb'iyât-es-Sem'iyât İsimli Yazma Eseri Üzerinde)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*, İstanbul 2019.

¹⁸ Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 12^a-14^b.

Kıraat ilmiyle alakalı diğer başlık ise كتاب اصول الوقوف على مواضع الوقوف (Vakfın yerlerine göre vakfın usulüne dair kitap) Kur'an'da durak yerlerine göre vakfın usulüne dair bir eserdir. Düşünür bu bölüme İmamü'l-Mukrî' Mansûr b. İbrahim el-İrâkî'nin "Mübteda-haberin, fâil ve mefulün, muzâf ve muzâfun ileyhın, mevsuf ve sıfatın ... birbirinden ayrıldığı yerde durulmaz (vakfedilmez)" sözleriyle başlar. Bu ifadedeki mübteda-haber, fail-meful ve çeşitleri gibi hususları açıklayan düşünür daha sonra vakf-ı tâm, vakf-ı kâfi, vakf-ı mefhum, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabâiyih şeklinde beş vakıf çeşidi hakkında örneklerle bilgi verir.¹⁹

Nesefî'nin kıraat ilminde yer verdiği bir diğer eser veya konu, عدد حروف القرآن (Kur'an harflerinin sayısı) Kur'an harflerinin sayısına dairedir. Müellif bu kısımda elif (ا) harfinden başlayıp ye (ي) harfine kadar her harfin Kur'an'daki sayısını verdikten sonra Kur'an'daki harflerin, kelimelerin, âyet ve sûrelerin sayısını zikreder.²⁰

Tefsir

Tefsir ilmiyle alakalı Nesefî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîr* ve *el-Ekme'lü'l-etval* adlı eserlerinin olduğu bilinmektedir. Ancak bu çalışmada düşünürün كتاب البيان عن غريب القرآن (Garîbu'l-Kur'ân hakkında açıklama) başlıklı geniş boyutlu bir eserinin olduğunu görmekteyiz.²¹ O, burada Kur'ân'da yer alan bazı garip (herkesçe bilinmeyen) kelimelerin anlamını E'üzü besmeleden başlayıp Nâs sûresine kadarki sırayı da takip ederek vermektedir. Düşünür surelerdeki garip kelime veya kelimeleri âyetlerden örnek vererek kendisi seçmiş olup bu eserde ele almadığı tek sûre Kâfirûn'dur. Muhtemelen Nesefî garip bir kelime tespit edemediği için veya bilmediğimiz başka nedenlerle bu sûreye dair bir başlık açmamıştır.²²

USÛL-Ü FIKIH

Nesefî'nin kullanmış olduğu tabirle ifade edecek olursak usûlü'l-fıkh ve'l-ahkâm ilmi, usûl-ü kelâmın bir alt dalıdır. Düşünür bu ilme *Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-ulûm* da كتاب تحصيل اصول الفقه و تفصيل المقالات (Usûl-ü fıkıh tahsili ve bu alanda yazılanlar hakkında) başlıklı eserle yer vermektedir. Bu ilmi usûl-ü kelâmın bir alt dalı olduğunu tespit edip usûl kelimesinin nereden geldiğini açıkladıktan sonra Nesefî fıkıh terimini; "hükümün ilişkili olduğu gizli manaya vâkıf olmaktır" şeklinde tanımlar. Ayrıca o, bu konuda kendisiyle şer'î hükümleri bilebileceğimiz delillere, istidlal ve nazara ihtiyaç olduğunu belirtmeyi de ihmal etmez. Nesefî bu kısa girişten sonra usûl-ü fıkıh alanında geçen emir ve çeşitleri, hüküm ve çeşitleri, lafız, delil, haber, nedb, nehy, mücmel, umum-husûs, mutlak-mukayyed, vücûb, imkân gibi pek çok kavram üzerinde durmakta ve bunları ağırlıklı olarak Hanefî-Mâtürîdî çizgisinde açıklarken Ehl-i Hadis, Şâfiî ve Mu'tezile ekollerinin görüşlerinden örnekler vererek konuyu farklı perspektiflerden değerlendirmeye çalışır. Eserin sonunda fıkıh ilminde ele alınan (salât, zekât, savm, hacc vb.) konular bir tablo halinde verilmektedir.²³

FIKIH

Fıkıh ilmiyle ilgili bu eserde gerek Nesefî'ye gerekse başka düşünürlere ait dört çalışmaya yer verilmektedir. Bunlardan ilki; كتاب مشارع الشرائع (İslâm Hukuku'nun planı hakkında) isimli düşünürün kendisine

¹⁹ Nesefî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 15^a-17^a.

²⁰ Nesefî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 17^a-17^b.

²¹ Eser hakkında detaylı bilgi için bkz.: Huzeyfe Kocabaş, "Ömer Nesefî ve Kitâbü'l-Beyân an Garibi'l-Kur'an Adlı Eseri: Metin ve İnceleme", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*, İstanbul 2018.

²² Nesefî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 17^b-36^a.

²³ Nesefî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 36^a-44^a.

ait eserdir. Bu eser *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm*'da en geniş yer tutan bir çalışmadır. Kitâbu's-salât bölümüyle başlayan eserde İslâm hukukunun hemen hemen bütün konuları başlıklar verilerek işlenir. Eserin sonunda müstensih Şerefü'l-Hâmidî lakaplı Muhammed b. Hamid b. Ali, Neseffî'nin *Kitâbu Meşâri'u'ş-şerâi'* adlı eserinin istinsah tarihini gün, ay ve yıl olarak ferağ kaydı da düşmektedir.²⁴ Bu kayıtle biten eserden sonra iki varaklık çoğunluğu Farsça olan bir kısım bulunmaktadır (vr. 162^b-163^a). Merzûk'a göre burada meşhur kişilerin isimleri yer almaktadır.²⁵

Bu ilim başlığı altında Hanefî fakihî Ebû Abdullah Muhammed b. Ali ed-Dâmeğânî'nin (ö. 1085) eserinden²⁶ alıntılanarak oluşturulan كتاب المذاكرة و الامتحان في المسائل الحسان (Makbul meselelerde imtihan ve müzâkere kitabı) adlı eserdir. Fikhî meseleleri ihtiva eden bu eser mesâil-ü tahâret babıyla başlamakta; namaz, zekât, oruç, nikâh, talak gibi birçok meseleyi içermekte ve burada Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'un görüşlerine de yer vererek bazen farazî soru-cevapla eser zenginleştirilmektedir.²⁷

Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm'da fıkıh ilmiyle alakalı yer verilen eserlerden bir diğeri de Neseffî'ye ait كتاب عد المسائل الحسان التي اخذ فيها اصحابنا بالقياس دون الاستحسان (Mezhebimizin istihsânın değil de kıyasın hüküm olarak tercih edildiği meseleler hakkında) adlı çalışmasıdır. Eserin adından anlaşılacağı üzere düşünür Hanefîlerin asıl olarak gördüğü istihsânı değil de kıyası tercih ettiği fikhî meseleleri ele almaktadır.²⁸

Neseffî'nin fıkıh ilminde ele aldığı bir başka eser de Ebû Muhammed Kâsım b. Ali el-Harîrî'nin (ö. 1122) *Makâmâtü'l-Harîrî* adlı eserinden seçtiği fikhî soru ve cevapları içeren كتاب الملاحن (Zekiler kitabı) adlı bir çalışmadır.²⁹

İLM-İ FERÂİZ

İslâm hukukunun miras ile ilgili özellikle miras hukuku konularını ele alan ilm-i ferâiz de Neseffî'nin eserinde yer verdiği ilim dallarından biridir. Bu alanda uzmanlaşan âlimlere de fârîz, ferâizî ve farazî denilir.³⁰ Düşünürün çalışmasında bu ilme dair ele aldığı ilk eser Sâmânîler döneminde yaşamış Ebû Mansûr Mahmud b. Ali el-Mühellebî'ye ait في نظم كتاب الفرائض (Ferâiz hakkında) adlı manzum bir çalışmadır. Eserde miras hukukuna dair Mühellebî'ye sorulan meseleler Hanefî mezhebine göre cevap vererek açıklanmaktadır.³¹

Ferâiz ilminde düşünürün ele aldığı ikinci eser ise Ebu'n-Nücâ Muhammed b. Mutahhir b. Ubeydullah el-Fârîz tarafından kaleme alınan مسائل المعايير في الفرائض لابي النجاء محمد بن المطهر بن عبيد الله الفاراض (Ferâiz konusunda doğruluğu tespit edilemeyen meseleler hakkında) başlıklı çalışmadır. Bu da mirasla ilgili meselelerde sorulan sorulara karşı verilen cevapları içeren edebî yönü kuvvetli manzum bir eserdir.³² Neseffî bu eserdeki meselelerin devamı niteliğindeki sorulara Ali b. Muhammed en-Nesevî'nin verdiği cevapları içeren مسائل من جنسها نظمها علي بن محمد النسوي بجواباتها (Ali b. Muhammed en-Nesevî'nin aynı türden meselelere dair sorulara verdiği cevaplar) başlıklı manzum bir çalışmaya yer verir.³³

²⁴ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 44^b-162^a.

²⁵ Merzûk, "Mahtût (Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-ulûm)", s. 26.

²⁶ Kaynakların belirttiğine göre Dâmeğânî'nin sadece bir eseri vardır, o da Hakîm eş-Şehîd'in el-Muhtasar'ına yaptığı şerhtir. Düşünürü nispet edilen bazı eserler de vardır. Bkz.: Cengiz Kallek, "Dâmeğânî", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1993, s. 453-454.

²⁷ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 163^b-169^a.

²⁸ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 179^a-179^b.

²⁹ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 179^b-181^a.

³⁰ Ali Bardakoğlu, "Ferâiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul 1995, ss. 362-363.

³¹ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 169^a-170^b.

³² Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 170^b-171^b.

³³ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 171^b-173^a.

İLM-İ HİLÂF

Neseffî'nin *Matla'û'n-Nücûm ve Mecme'û'l-ulûm*'da ilm-i hilâfa dair yer verdiği eser kendisine ait olup, *كتاب التواريخ المختارة في الخلافيات الدوارة* (Hilâfiyyât alanında tercih edilen araştırmalar hakkında) adını taşımaktadır. Bu eser 34 bölümden oluşmaktadır. Düşünür herhangi bir giriş yapmaksızın doğrudan esere Kitâbu'z-zekât bahsiyle başlar. Burada 239 ihtilâflı mesele ele alınmış olup, bu ihtilâflar Hanefî-Şâfiî, Ebû Hanife-İmameyn, Şeyhayn-İmam Muhammed, Tarafeyn-Ebu Yusuf ve Üç İmam-İmam Züfer arasında geçmektedir. Ancak eserde meselelerin çoğunluğunda Hanefî ile Şâfiî mezhebi ile arasında cereyan eden ihtilâflar değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.³⁴

TARİH

Düşünür bu ilmi tespitlerimize göre 4 eser veya bölüm olarak ele almaktadır. Bunlardan ilki *كتاب التواريخ والانساب* (Tarih ve nesepler hakkında) başlıklı eserdir. Neseffî İbn Abbas'tan bir rivayete yer vererek Hz. Adem'den başlamak üzere peygamberlerin ne zaman yaşadığını ve onların arasında ne kadar yıl olduğundan bahseder. Örneğin Hz. Adem'den Hz. Nuh'a kadar 2200, Hz. Nuh'tan Hz. İbrahim'e kadar da 1143 sene geçtiğini zikrederek bunu Hz. Peygamber'e kadar getirir. Rivayetlere dayanarak peygamberlerin hayatına dair önemli olaylarla ilgili sayısal bilgiler veren düşünür daha sonra Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evliliği, vahye muhatap oluşu, Medine'ye hicreti, Hendek, Benû Kureyza, Benu Mustalik, Mureysi, Tebük gibi gazvelere ve Hz. Peygamber'in vefatına kısaca değinir. Hz. Peygamber'in soy şeceresinde yer alan bütün isimleri hatta peygamberin atalarından Adnan'dan Hz. Adem'e kadar hangi isimlerin yer aldığını rivayetlerden hareketle zikreder.³⁵ Bu eserle aynı zamanda *Matla'û'n-Nücûm ve Mecme'û'l-ulûm*'un birinci cildi de bitmiştir.

Tarih ilmiyle alâkalı Neseffî'nin ele aldığı ikinci eser ise *تسمية اصحابه المكرمة على ترتيب الحروف المعجمة* (Harf sırasına göre sahabenin isimleri) başlığını taşımaktadır. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere düşünür elif (ا) harfinden başlayarak belli başlı sahabenin isim, şecere ve ailelerine dair detaylı bilgi verir. Bu bölüm Üsâme b. Zeyd ile başlayıp Yezid b. Seleme ile sona ermektedir. Neseffî, sahabenin isimlerinden sonra bu eserde *Künyeler* şeklinde bir alt başlık daha açar ve harf sırasına göre de künyelere değinir. Bunu takiben *Hz. Peygamber'in eşleri ve kızları başta olmak üzere sahabe arasında öne çıkan kadınları anma* şeklinde bir alt başlık daha açar ve burada zikredilen kadınların isimleri ve şeceresi, diğer bir alt başlıkta da zikredilen kadınların *Künyeleri* yine harf sırasına göre ele alınır.³⁶

Eserin hacim olarak büyük bir bölümünü kaplayan tarih ilminde Neseffî'nin yer verdiği bir başka çalışma da *تاريخ الخلفاء القاتمين بعد الخلفاء الراشدين* (Raşid Halifelerden sonra yönetimdeki halifelerin tarihi) başlığını taşır. Bu eser hicri 40 senesinde Hz. Hasan'ın halife tayiniyle başlar ve ondan sonra düşünürün kendi zamanına kadar Müslümanların başına geçen Emevi ve Abbasi idarecilerin kimler olduğuyla devam edip Râşid billah (ö. 1135) ile bölüm sona erer.³⁷

Neseffî'nin tarih ilmiyle alâkalı son olarak *نسبة مشاهير أئمة الدين و تواريخهم رضي الله عنهم* (Din sahasında önde gelen meşhur âlimlerin (r.a.) nispetleri ve tarihleri) başlıklı bir esere daha yer verir. Bu bölümde düşünür din alanında meşhur imamların soyları ve tarihlerle hayatları hakkında bilgi verir ki burada üzerinde ilk durduğu kişi Ebû Hanife'dir. Daha sonra Ebu Yusuf, İmam Muhammed, İmam Evzâî, Malik

³⁴ Neseffî, *Matla'û'n-Nücûm*, vr. 173^a-179^b. Bu eser hakkında detaylı bilgi için bkz.: Hüseyin Sağlam, "Hanefî Fıkında Hilâfiyyât ve Neseffî'nin Bilinmeyen Bir Hilâfiyyât Eseri Tenkitli Neşir ve Çeviri", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul 2019, ss. 36-248.

³⁵ Neseffî, *Matla'û'n-Nücûm*, vr. 181^a-183^b.

³⁶ Neseffî, *Matla'û'n-Nücûm*, vr. 183^b-198^b.

³⁷ Neseffî, *Matla'û'n-Nücûm*, vr. 198^b-199^b.

b. Enes, İmam Şafîî, Ahmed b. Hanbel ve Süfyan es-Sevrî gibi mezhep imamlarının isimleri zikredilir. Neseffî dil sahasının önde gelenlerinin hayatları hakkında da bilgi verir. Düşünür, dilcileri Basra, Kufe ve Bağdat ekolü şeklinde tasnif ederek bu ekollere mensup Halil b. Ahmed, Ebû Hatim Sehl b. Muhammed b. Es-Sicistânî, Kisâî, Ferrâ, Ebû Amr e-Şeybânî ve İbnü's-Sikkît gibi pek çok kişi hakkında açıklamalar yapar.³⁸

RETORİK (HİTABET)

İlimleri konu edinen eserlerde pek fazla rastlanmayan bir saha olan hitabet ilmi Neseffî'nin ayrı bir bölümle veya eserle dikkat çektiği disiplinlerden bir diğeridir. İlimler tasnifi geleneğindeki eserlerde daha çok mantık ilmi altında değerlendirilen retorikle ilgili düşünürün eserinde ilk yer verdiği çalışma كتاب الخطب الحيات للجمع والاعياد (Cuma ve Bayram günlerinde mümtaz hutbeler hakkında) başlığını taşımaktadır. Alfabetik sıra takip edilerek Cuma hutbeleri hakkında elif (ل) harfinden başlayıp ye (ي) harfine kadar belli bir mevzuda kısa hutbe âyet ve hadisler de zikredilerek sunulmaktadır. Daha sonra Ramazan ve Kurban Bayramı hutbelerine dair örnekler sunulur ve eser nikâhla ilgili bir hutbeyle sona erer.³⁹

Hitabet ilminde ele alınan bir diğer eser de كتاب تذكرة اصول التذكير و تبصرة وجوه التقدير (Bir hususa dikkat çekme usûlü ve takdir etme bilgisi hakkında) başlığını taşımaktadır. Neseffî muhtelif konularda vaaz toplantıları (meclisleri) ile hitabetin nasıl olmasını açıklamaktadır. Bu eserin her bir alt başlığı meclis tabiri ile başlar, örneğin eserin “Meclisü fi kelimeti lâ ilâhe illallah” şeklinde bir başlıkla başladığı görülmektedir. “Meclisü fi'l-imân ve'l-mü'minûn” adlı bir diğer başlıkta ise Hz. Peygamber ve diğer peygamberlerin birçok fazileti, sahabe, dört halifeyi anma ve ibadet konularına varıncaya kadar pek çok hususta başlık açılmıştır. Düşünürün çok geniş bir şekilde ele aldığı bu eserde peygamberlerin faziletinin yanında diğer peygamberlere “yâ Âdem!, yâ Nûh!” gibi nidalarda bulunulurken Hz. Peygamber'e “yâ eyyühe'n-nebî” veya “yâ eyyühe'r-resûl” şeklinde nidalarda bulunulması gerektiğine dikkat çekildiği görülmektedir.⁴⁰

İLMÜ'Ş-ŞÜRÛT VE'S-SİCİLLÂT/İLMÜ'S-SAKK

Kelime anlamı “hukûkî muameleleri kayıt altına almak üzere düzenlenen belge, senet” manasına gelen şürût ile “yargı kararını içeren belge, i'lâm, mahkeme defteri” anlamındaki sicil kelimelerinin birleşiminden oluşan ilmü'ş-şürût ve's-sicillât tabiri, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren hem hukukî muamelelere dair yazılacak belgelerin düzenlenme esaslarını tespit eden ilmi hem de bu alanda yazılan eserleri ifade etmek için kullanılmıştır. İslâmî ilimler arasında önemli bir yere sahip olan ilmü'ş-şürût ve's-sicillât sahasında iştigal edecek olanların bu ilmin gereklerine uygun belge düzenlemenin bilgi, sanat, kültür ve tecrübe işi olduğu belirtilmiş ve Müslümanlar arasında bu işle uğraşma bir meslek olarak telakki edilmiştir. Literatürde bu ilim ilmü't-tevsîk, ilmü'l-vesâik ve's-sicillât, ilmü'ezkârî'l-hukûk, ilmü's-sakk, ilmü'l-mehâdir ve's-sicillât gibi adlarla da anılmıştır.⁴¹

Bürokrasi de özellikle hukuk alanında belge düzenlemeye dair bir ilim olan bu disipline Neseffî *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm* adlı eserde iki çalışma ile değinmiştir. Bunlardan ilki كتاب مختصر الصكوك على النهج المملوك في الشراء (Alış-verişte uygulanan yöntem üzerine resmî belge hakkında muhtasar kitap) başlığını taşımaktadır. Düşünür bu eserde alış-verişte satıcı ve alıcı arasındaki belli başlı hususları ele aldıktan sonra, akît, şâhit, peşin alış-verişte, kiralamada, ortaklıkta ve benzeri birçok meselede

³⁸ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 199^a-200^a.

³⁹ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 216^a-227^a.

⁴⁰ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 227^a-251^a.

⁴¹ Bkz.: Fahrettin Atar, “Şürût ve Sicillât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, İstanbul 2010, ss. 270-273.

kontrat veya sözleşmeler gibi resmî belgeler hakkında açıklamalar yapmaktadır. Yer yer örnekler verecek izahat yapan Neseî, bazen de hangi sözleşmenin geçerli hangisinin geçersiz olduğuna da dikkat çekmektedir.⁴²

Bu ilimde düşünürün yer verdiği ikinci eser ise ملتقطات من الرسوم للقضاة والخصوم (Hâkimlerin davacı-davalılar için hazırladığı resmi yazışmalar hakkında) başlıklı çalışmadır. Neseî eserin adından anlaşılacağı üzere özellikle mahkemelerde hâkimin karşı karşıya kaldığı davalarla ilgili meselelerde talimat ve yönergelerle ilgili vereceği hükümlere dair açıklamalar yapmaktadır. Eser, davadan sonra hâkimin hükmü hangi ifadelerle bildirileceği (Allah'ın yardımıyla, güven sadece O'nadır.) imza örnekleriyle bitirmektedir.⁴³

ARAP EDEBİYATI İLİMLERİ

Düşünür daha önce de belirtildiği gibi *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm*'da ilimlere yer verirken herhangi bir tasnif yapmamıştır. Bu nedenle bir ilme dair bölüm veya çalışmalar eserin farklı yerlerinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada biz bir ilme dair ne kadar eser varsa onları bir başlık altında birlikte değerlendirmeye çalıştık. Arap dil ilimlerinin altında da pek çok alt ilim dalı mevcut olduğundan bu alandaki eserleri iyi anlaşılması için kendi içinde bir tasnif yaptık. Neseî, öncelikle Arap edebiyatına dair ilim dalını ele aldığı için biz de ona uyarak bu ilimlere yer verip daha sonra dil ilimlerine değineceğiz.

İnşâ

Resmî ve özel yazışmaların belli bir usûle göre yapılmasının inceliklerini ve mektup yazma sanatını ifade eden bir terim olarak inşâ terimi kullanılmış; yazma sanatını konu edinen disipline de ilmü'l-inşâ denilmiştir. Bu dar anlamının yanında edebiyatta belli kurallara, belâgat ve fesahat ölçülerine göre söylenmiş veya yazılmış edebî güzellik taşıyan her çeşit söz veya düz yazı da (nesir) inşâ terimiyle ifade edilmiştir.⁴⁴

Neseî'nin inşâ ilmi altında bir önceki resmî yazışmalardan farklı olarak daha özel yazışmalara değindiği görülmektedir. Burada yer verilen ilk eser الفصول الخمسون في رسوم الكتابة و ابواب البلاغة (Yazıyı düzenleme ve belâgatın bölümleri hakkında 50 fasıl) başlığını taşımaktadır. Düşünür bu eserde arkadaşlık önerisi, teşvik, kınama, yeni çocuğu olanı, sünnet olanı, evlenenleri, yeni kıyafet satın alanı, bayram ve benzeri konularda tebriği içeren birçok başlık açarak bu sahada izahat yapmıştır. Bu tür eserlerde görevli kişiye (günümüzde kâtip ve sekreterlik) mektup yazma usulü ve nasıl bir dil kullanacağı ile ilgili malumat verilmektedir.⁴⁵

İnşâ'nın resmî yönünün de olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Düşünür inşâ ile ilgili فصول المشاهد (İstenileni elde etmek için görüşler hakkında) şeklinde bir diğer başlık açarak burada sultan, vezir, devlet kademelerinde ileri gelenleri, âlimleri ve hâkimlerin meclislerinde nasıl hitap edileceğine ve hangi üslubu kullanacağına dair çoğunlukla Farsça açıklamalar yapar ve bunları yer yer şiirle zenginleştirir.⁴⁶

⁴² Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 251^a-256^b.

⁴³ Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 256^b-260^a.

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Durmuş, "İnşâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul 2000, ss.341-342.

⁴⁵ Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 260^a-264^a.

⁴⁶ Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 264^a-268^b.

Edebiyat

Arap diliyle ilgili Neseffî'nin ele aldığı bir diğer alt disiplin ise Arap dilinin edebiyatına dairdir. Düşünür bu ilimle alâkalı كتاب ماربة الاريب و مادبة الاديپ (Kabilyetli kişinin hedefi ve edibin daveti hakkında) isimli bir eser kaleme alarak bu konudaki görüşlerini açıklamıştır. Neseffî eserine bütün ilimlerin esasının edebi tahsil ve Arapça'ya vâkıf olmak hususunda bir vurguyla başlar. Daha sonra bu ilmin isim, fiil, harf ve nahvi de içerdiğini belirtip sözü edilen konuları başlıklar halinde ayrıntılı bir şekilde değerlendirir.⁴⁷

Düşünür bu kısımda حصر المونثات السماعية في ابيات للنظري صناعية (Natanzî'nin beyitlerinde semâi müenneslerin hasrı hakkında) şeklinde bir başlık açmış ve burada edip Ebû Abdillâh Hüseyin b. İbrahim b. Ahmed en-Natanzî'ye (ö. 1105) ait Farsça beyitlerden örnekler vererek şairin ürettiği beyitlerdeki semai müenneslerin sınırlandırılmasına kısaca değinmiştir. Aynı konularla alakalı bir diğer çalışma da جمع وجوه الجمع (Cemilerin-Arapçadaki çoğul yapıların bir araya toplanması) olup söz konusu çalışmanın içerisinde Arapça'daki çoğul sigalarının nasıl geldiği çeşitli örneklerle açıklanmaktadır.⁴⁸

Şiir

Neseffî şiir ve şairin değeri hakkında Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislere yer verdiği bu ilmi كتاب الاشعار بقدر الاشعار (Şiirin kıymeti hakkında) başlığı altında ele alır. Düşünür burada ayrıca dört halife, diğer sahabe ve âlimlerden gelen haberleri de zikreder. Bu haberleri de belli bir sıraya tâbi tutarak çerçeveyi genişletip Ebû Hanife, Şâfiî ve diğerleri, hukemâ ve meşhur âlimler, edebiyat üstadları, halife ve vezirler, marifet ehli, büyük şairler ve müteahhir imamlar hakkında haberler şeklinde başlıklar altında değerlendirmiştir.⁴⁹

Şiirle ilgili düşünür, çocuğuna harfleri ve benzer kelimeleri öğretmek için bir kasideye de yer vermiş ve burada harf sırasına göre sözü edilen hususları beyitler şeklinde ele almıştır. Bu mesele قصيدة مجانية لنا اوائها الحروف المعجمة قافيتها الطاء عملتها لولدي و هو في المكتبة للقاء على الاصحاب (Okulda arkadaşlarına söylemesi için oğluma harf sırasına göre yazdığım kaside) şeklindeki başlıkta ele alınır. Ayrıca Neseffî, hocası Ebû Yüsr el-Pezdevî'yi (ö. 1100) methetmek için bizzat kendisine ait olan قصيدة منجزة لنا (Bize ait bir kaside) başlıklı kısa bir kasideye de yer vermektedir.⁵⁰

Arûz

Arap edebiyatında doğan zamanla diğer milletlerin edebiyatlarına da yansıyan bir nazım sistemi olarak aruza Neseffî de eseri *Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-ulûm*'da ayrı bir başlık açarak yer vermiştir. Düşünür bu ilme مختصر العروض على الاصول معروض (Arüz vezinlerinin usulü hakkında aruzun özeti) başlığı altında yer vermiş ve burada aruzla ilgili bilgiler vererek aruzun usulleri, vezinleri, bahirleri ve kusurları gibi pek çok husus hakkında detaylı açıklamalar yapmıştır.

Arûz ilminin kurucusu olarak bilinen Halil b. Ahmed (ö. 791) beytin son cüz'ünde (tefile) birbirinden farklı 15 sıralanış tespit etmiş ve bunlara bahir adını vermiştir. O, aynı veya benzer tefilelerden oluşmalarına göre bunları daire adını verdiği beş ana grup içerisine yerleştirmiştir.⁵¹ Neseffî de Halil b. Ahmed'i takip ederek eserinde aruz bahirleri ile ilgili dairelerden bahsetmiştir. O, sözü edilen bahirleri

⁴⁷ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 268^a-271^a.

⁴⁸ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 271^a-272^a.

⁴⁹ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 280^a-292^a.

⁵⁰ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 292^a-292^b.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdurrahman Özdemir, "Arüz İlimi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri*, ed. İsmail Güler, İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s. 372-373.

daireler çizerek göstermiştir. Beş dairenin yanında daire-i muhtelif, daire-i mü'telif ve daire-i müctelibe, daire-i müştebihe ve daire-i müttefika adında dairelerden bahseden düşünür bunlar hakkında detaylı bilgi vermiştir.⁵²

Belâgat

Edebiyat sahasında edebî sanatları konu edinen bir disiplin olarak belâgat ilmi Neseffî'nin eserinde yer verdiği bir diğer daldır. كتاب الصناعات والابداعات (Edebî san'atlar ve bunları oluşturma kitabı) başlığını taşıyan eserde düşünür, Arapça'daki edebî sanatlar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Tahnîs, ilhâk, müşâbehe ve çeşitleri, iştikâk, maktûb ve türleri gibi birçok sanatın başlıklar halinde ele alınan eserde ayrıca istiâre, iktibâs, muhâkât, kinâye, teşbih ve çeşitleri, hüsn-ü tarif, hüsn-ü matla', cem, tefrik, cem-ü tefrik, cem-ü taksîm gibi daha pek çok edebî sanat hakkında bilgi verilmektedir. Neseffî bu ve benzeri sanatları âyet ve hadislerin yanında Şatrançî (ö. 946)⁵³ gibi şairlerin Arapça ve Farsça şiirlerden örnek vererek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.⁵⁴

ARAP DİL İLİMLERİ

Neseffî'nin *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm* adlı eserinde Arap diline dair birçok eser üzerinde durduğu da görülmektedir. Diğer ilim dallarında olduğu gibi burada da düşünür herhangi bir sıra takip etmemekte, bu sahayla ilgili eserleri bazen sırasıyla bazen de sıra gözetmeksizin vermektedir. Biz bu çalışmada dil ilimlerini kendi içinde sınıflandırarak başlıklar halinde ele almaya çalışacağız.

İlm-i Lügat

Düşünürün eserinde yer verdiği ve bizim değerlendirmeye tâbi tutacağımız ilk çalışma مراتب الحروف (Harflerin mertebeleri) başlığını taşımaktadır. Burada Neseffî Arapça harflerin 28 olduğunu belirtip bunları sırasıyla saydıktan sonra bu harf sırasına göre kelimelerin temellerini ortaya koymaya çalışır. Kelimeler ebced hesabı formülüne göre (ebced, hevvez, huttî vb.) verildikten sonra da Halil b. Ahmed'in benimsediği sıralama zikredilir. O, genel olarak harfleri boğaz, halk, ağız ve dudak harflerine ayırır ve bunların hangi harfler olduğuna dair açıklamalar yapar.⁵⁵

Lügat ilmi ile ilgili Neseffî'nin üzerinde durduğu bir diğer husus da kelimelerdir. Onun harflerin ve kelimelerin bazısının dil açısından kullanımına dair فصل في الصلات و ما لها من الوجوه و الصفات (Bağlantılar, onunla ilgili hususlar ve sıfatlar hakkında) başlıklı bir risaleye yer verdiği görülmektedir. Bu risalede müellif bağların (sılât) çeşidinin çok olduğunu bunların bir harf olabileceği gibi, iki, üç, dört, beş, altı ve yedi harf de olabileceğini belirtir. Daha sonra elif (ا) harfinden başlayarak harflerin nasıl veya hangi anlamda kullanıldığı açıklanır. Örneğin elif (ا) harfinin istifham, inkâr ve tarif şeklinde kullanıldığına dikkat çekilir. Bunları Kur'an'dan örneklerle açıklayan Neseffî, daha sonra harfleri tek tek ele alıp kullanımlarına değinir. Düşünürün bu başlık altında harfi cerler ve edatların çeşitleri üzerinde de durduğu görülmektedir.⁵⁶

⁵² Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 304^a-309^b.

⁵³ Neseffî'nin Şatrançî lakabıyla zikrettiği bu kişi muhtemelen Türk asıllı, tarihçi, edip ve şair olan Ebû Bekir Muhammed b. Yahya b. Abdillâh b. Abbas b. Muhammed b. Sü'l-Tegin el-Bağdâdî eş-Şatrançî es-Sü'lî'dir. Bkz.: Abdülkerim Özaydın, "Sü'lî, Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul 2009, ss. 492-493.

⁵⁴ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 293^a-304^a.

⁵⁵ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 276^a-276^b.

⁵⁶ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 274^a-276^a.

Eserde lügat ilmiyle alâkalı yer verilen bir diğer başlık da الجوامع اللوامع (Dikkat çeken genellemeler) olup Arap dilinde kullanılan genellemeleri içermektedir. Neseff burada alt başlık açarak konuyu izaha çalışır, bunlardan ilki bazı varlıklar için işitilen künyeler hakkındadır. Örneğin İblis'e Ebû Mürre, Şehid'e (muhtemelen hakikat şehidi Hallac-ı Mansur'a atfen) Ebû mansûr, sût (البن) kelimesi için de beyazın babası (ابو ابيض) künyesi kullanılmaktadır. Bunun yanında muhtelif varlıklar hakkında eril-dişil nitelemeleri, harflerin tertibine göre çift kelimeler, harekelerin farklılığından dolayı yorumu da farklı olan üçlü harflerin çoğulu, lafzen tekili olmayan çoğullar, lafzen tekili ve çoğulu olmayan ikiller (tesniyeler), eril-dişil isimlerindeki farklılıklar, te (ة) almayan müzekker ve müennes, müenneslik alametleri gibi başlıklarla konu ayrıntılı bir şekilde açıklanır.⁵⁷

Sarf

Arap gramerinin kelime yapısıyla ilgili bir disiplin olan sarf ilmi sahasında da Neseff ترفيف فصول التصريف (Çekimlerin bölümleri) şeklinde bir başlık açmış ve bu eserinde sülasi mücerred fillerin bablarını ele alarak örneklerle çekimlerini göstermiştir. Düşünür yer yer şair Natanzî'nin manzum beyitlerinden örnekler vermiştir.⁵⁸

Neseff sarfla ilgili konuların doğru örneklerle anlatılması noktasında كتاب الامثال المحكمة على ترتيب الحروف (Harf sırasına göre doğru örnekler kitabı) şeklinde bir başlık daha açmış ve burada elifü'l-emr, elifü'l-istifhâm, fiil-i mazide elif, elif-i müstakbel ve benzeri Arap dili ile ilgili hususları ye (ي) harfine kadar ele alır ve bunları değerlendirirken örnekler vererek konunun zihinde kalıcı olmasını sağlar.⁵⁹

Nahiv

Arapça dil bilgisinin söz dizim kuralları ile cümle bilgisini içeren nahiv sahasında muhtasar bir risâle kaleme alan Neseff'in eserinin adı بنو النحو (Nahvin görünüşü) ismini taşımaktadır. Düşünür bu ilmi ele alırken öncelikle kelimedenden başlar ve onun isim, fiil ve harf şeklinde üçe ayrıldığını belirtir. Daha sonra ismin marife ve nekre diye iki kısımda incelendiğini ve bunların da ne anlama geldiğini açıklar. Neseff, fiil ve harf konularını da ayrı ayrı detaylı bir şekilde ele almaktadır. Nahiv ile ilgili bu eserin sonunda müstensih ferağ kaydı olarak hicrî 765 senesinin Şaban ayının 21'nde tamamlandığını ve istinsah ettiği nüshanın 532 senesinin Şevval ayının 13. günü Semerkand şehrinde bizzat Neseff'in öğrencilerine imla ettirdiği nüshadan kayda geçirildiğini belirtmektedir. Ömer Neseff'in 537'de vefat ettiği göz önüne alındığında nahivle ilgili bu eseri hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı düşünülmektedir.⁶⁰

Mesel (Atasözü-Özdeyiş)

Halk arasında zamanla yaygınlaşıp kaynağı bilinmeyerek halka mal olan anonim özdeyişler veya atasözü anlamının Arapça karşılığı olarak mesel (ç. emsâl) kavramı kullanılmaktadır. Unsurları da dikkate alındığında mesel; "atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm içerecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerek nesilden nesile aktarılan, çoğunlukla aslî durumuna benzeyen halleri açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiş" şeklinde tarif edilmektedir.⁶¹

⁵⁷ Neseff, *Matla'u'n-Nücüm*, vr. 277^b-280^a.

⁵⁸ Neseff, *Matla'u'n-Nücüm*, vr. 272^a-274^a.

⁵⁹ Neseff, *Matla'u'n-Nücüm*, vr. 310^a-315^b.

⁶⁰ Neseff, *Matla'u'n-Nücüm*, vr. 276^b-277^b.

⁶¹ İsmail Durmuş, "Mesel", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara 2004, ss. 299-301.

Düşünür bu alanla ilgili olarak bir başka başlık açar; قصيدة للبانني تجمع امثال العجم (Acem mesellerini top-
layan Bâzenî'ye ait kaside) ve burada Bâzenî'nin Acemlere ait meselleri bir araya getiren Arapça kaside-
sine yer verir.⁶²

İLM-İ TA'BİRİ'R-RÜ'YÂ

Neseffî Arap dilinin mesellerle ilgili alanına dair eserlere değindikten sonra كتاب الجابر العابر (Rüya tabircisi
kitabı) başlıklı bir esere yer vermektedir. Bu eserde düşünür ağırlıklı olarak rüya görülen şeylerin tabir-
leri üzerinde durmaktadır. Eser, yeryüzü şekillerinden gökyüzü olaylarıyla ilgili belli kalıplarda gelen
kelimelerden hareketle bunlarının bazısının müzekker, bazısının müennes, aynı şekilde insanın organla-
rından su, süt, kar ve benzeri kelimeleri de göz önünde bulundurarak bütün bunların neleri çağrıştırdı-
ğına dair kısa bir mukaddime ile başlamaktadır. Daha sonra zorba melikin, iyi meleklerin, hayırlı nebile-
rin, cennet ve cehennem babından başlayarak birçok alt başlık altında rüyada görülen şeylerin hangi an-
lama geldiğine dair tabirlere dikkat çekilir. Bu bablar bitkilerden hayvanlara kadar pek çok konuyu ihti-
va etmektedir.⁶³

DUA-ZİKİR

Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm'da Neseffî'nin yer verdiği bir diğer ilim veya eser de dua veya zikir
ile ilgili olup كتاب ايراد دعوات الصباح و المساء (Sabah-akşam okunan dualar hakkında) başlığını taşımak-
tadır. Bu eser Ebû Hureyre'den rivayet edilen "Allahım! Senin izinle sabahladık ve senin izinle ak-
şamladık. Yine senin izinle yaşar ve ölürüz. Dönüş sanadır." mealindeki bir hadisle başlar ve uyurken,
ezan anında, seher vaktinde, evden çıkarken, hüzün anında, hâcet zamanında ve benzeri pek çok yer ve
zamanla ilgili yapılacak dualara yer verilmektedir. Eserin sonlarına doğru düşünür, büyü ve sihre, akrep
sokmasına karşı hangi duaların okunması hususunda da başlıklar açarak bunlara dair dualara değinmiş,
Allah'ın doksan dokuz esmâ-i hüsnasını zikrederek bu kısmı tamamlamıştır.⁶⁴

İLM-İ AHKÂMİ'N-NÜCÛM (ASTROLOJİ)

İlimler tasnifi geleneğine ait eserlerin hemen hemen genelinde ilm-i ahkâmi'n-nücûm'a yer ayrıldığı
dikkat çekmektedir. Neseffî ilimleri bir araya getirdiği *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm*'da bu ilim
için bir eser tahsis etmiş ve onu معرفة التقويم و علم التنجيم (İlmu'n-nücûm'a ve takvim bilgisine giriş)
şeklinde başlıklandırmıştır. Müellif harfleri sıraya göre değil de bu ilmin gereğince sıralamış ve her har-
fin üzerine rakamlar koyarak esere giriş yapmıştır. Daha sonra da burçların isimleri şeklinde bir alt baş-
lık koyarak bunları ilk önce tablo olarak vermiş, ardından da burçlarla ilgili onların mevkilerinden hal-
lerine kadar birçok çeşidine ve alâmetlerine değinmiştir. Neseffî bu eserinde burçların isim ve özellikle-
rine yer verdikten sonra yıldızların tabakaları ve hususiyetleri hakkında da bilgi vermektedir.⁶⁵

Takvim

Düşünür yıldızlar hakkında yukarıdaki eserine yer verdikten sonra طريق استخراج اول كل شهر في كل سنة في اي
طريق استخراج اول كل شهر في كل سنة في اي (Bir yıl içerisinde hangi ayların ilk gününün Cuma olduğunu çıkarma yolu) başlıklı küçük
bir risaleye de değinir. Neseffî, bir yılın hangi aylarının ilk gününün Cuma gününe denk geleceğini bil-
mek için geçmiş senelerin günlerinin sayısını Hz. Peygamber'in hicret zamanından bugünkü zamana

⁶² Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 315^b-316^a.

⁶³ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 316^a-321^b.

⁶⁴ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 321^b-325^b.

⁶⁵ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 325^b-330^a.

kadar alıp onun üzerine eklemeler veya çıkarmalar yaparak bir çıkarıma ulaşmıştır. Düşünür bu risalenin sonunda Arabî aylar ve günlere dair bir çizelge de sunmaktadır.⁶⁶

İlm-i İhtiyârât

İlmu'n-nücûm veya ilm-i ahkâmî'n-nücûm'un tabii astroloji ve ahkâm astrolojisi şeklinde iki kısma ayrıldığı bilinmektedir. Ahkâm astrolojisi gök cisimlerinin insanın geleceği hakkında birtakım tahmin ve kehanetlerde bulunmaya dayanan bir ilim olup astrolojinin en gelişmiş ve önemli dalıdır. Ahkâm astrolojisinin de öne çıkan iki literatürü veya dalı vardır: Mevâlîd ve ihtiyârât. Bunlardan ihtiyârât ilmi; günlerin veya vakitlerin hayırlı mı şerli mi olduğuyla ilgilenen ve bunlar hakkında hükümlerde bulunan bir ilimdir.⁶⁷

Nesefî'nin eserinde bu ilimle ilgili bir bölüme veya çalışmaya yer verdiği görülmektedir. Çalışmasının başlığı *كتاب مختصر الضرب و القسمة و مداخل السنة في اول يوم من المحرم* (Muharrem ayının ilk günü seneye giriş) ismini taşımaktadır. Düşünür bu bölüme "Eğer senenin ilk günü Pazar ile başlarsa o yılın kışı güzel olur, sıcaklığı veya kuraklığı şiddetli olur, yine o yılda koyun, keçi ve inek çok olur." ifadeleriyle başlar ve bunu yılın Cumartesi veya diğer günlerle başlaması halinde o yılın nasıl olacağına dair tahminlerle devam ettirir. Nesefî senenin başlangıcının günleriyle ilgili bu tarz tahminlere değindikten sonra, bazı tecrübe ehlinin insanın hastalandığı günlere dair de birtakım tahminlerde bulunduğu görüldüğüne dair görüşlerine yer vererek bölümü bitirir.⁶⁸

İLM-İ HESAP (ARİTMETİK)

Hesap ilminde muhtasar olarak bir esere yer veren Nesefî'nin çalışmasının başlığı *كتاب مختصر الضرب و القسمة و معرفة التشابه بين الاعداد و مخارج الكسور والنسبة* (Kesir ve oranları bulma, sayılar arasındaki benzerlikleri bilme, çarpma ve bölme ile ilgili muhtasar kitap) şeklindedir. Düşünür eserine ferâiz ve hesap ilimlerinin önde gelen âlimlerinden Ebû Hüseyin Muhammed b. Abdillâh el-Farzî'nin (ö. h. 451) eserinden alıntı yaparak başlar. Çalışmanın başlığından da anlaşılacağı üzere adı geçen düşünürün eserinin özetlendiği bu risâlede Nesefî, birlerin çarpımı ve bunlardan oluşan sayı türleri, çarpmada kısa yollar, bölme ve çeşitleri, kesirli sayıların çarpımı, bölümü ve toplanması, sayıların oranları gibi birçok konuyu ele almaktadır.⁶⁹

Bu ilimle alakalı Nesefî'nin yer verdiği bir diğer eser de sayıların gizemli olan yönüyle ilgilidir. *كتاب استخراج الخبي بالحساب السوي* (Doğru hesaplama gizlenen şeyi ortaya çıkarma kitabı) başlıklı bu eserde, sayılardaki gizli anlamları, sayıların harflerle ilişkisi, sayıları isimlerle ilişkilendirerek birtakım anlam çıkarma gibi hususlar ele alınmakta ve yer yer harfler ve sayılarla ilişkiler düz veya dairesel çizimler gibi görsellerle desteklenmektedir.⁷⁰

TIP

Müellif *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm*'da tıp ilmine iki ayrı eser veya bölümle değinmektedir. Bunlardan ilkinin başlığı *كتاب هدية الحب و علم الطب* (Tıp ilmi ve tohum sunma kitabı) şeklinde olup, düşünür eserine âlem ile insan arasında benzerlik kurarak başlar. Âlemde dört tür (tatlı, acı ve tuzlu gibi) su bulunduğunu insanın da farklı organlarında aynı şekilde bu tatların olduğundan bahsedildikten sonra, insanın anatomik özelliklerine dair klasik İslâm tıbbına dair eserlerde yer verilen tıba' ve hilt teorileri

⁶⁶ Nesefî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 330^a.

⁶⁷ Tefvîk Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul 2000, ss. 124-126.

⁶⁸ Nesefî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 344^a-344^b.

⁶⁹ Nesefî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 330^a-335^b.

⁷⁰ Nesefî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 335^b-340^a.

burada da ele alınır. Neseî bu genel girişten sonra bir alt başlık açarak Muhammed b. Zekeriya er-Râzî'nin (ö. 925) eserinin ismini vermeden beslenme fayda ve zararlarına, onların sıcak ve soğuk oluşlarına dair birçok hususa ayrıntılarıyla değinir.⁷¹

Tıp ilmi altında yer verilen bir diğer eser de *دلالات الايام على بدايات الاسقام* (Hastalıkların başlangıcına göre günlerin delaletleri) şeklindeki başlıkta olup, Neseî bu çalışmaya veya bölüme filozoflardan tecrübe ehlinin; ayın ilk gününü hasta olup iyileşmeyen kimsenin o ayın tamamında hasta olacağına dair görüşü alıntılarla başlar. Daha sonra da ilk günden itibaren ayın sonuna kadarki hastanın durumuyla ilgili belirtileri açıklar.⁷²

ZOOLOJİ (İLM-İ HAYEVÂN)

Ömer Neseî'nin ilimleri bir araya getirdiği *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-ulûm* adlı eserinde üzerinde durduğu bir diğer ilim de ilm-i hayevân yani günümüz tabiriyle zoolojidir. Onun adı geçen eserde bu ilme *تنف من طبائع الحيوان* (Hayvanların tabiatına dair kısa bir alıntı) başlığıyla yer verdiği görülmektedir. Müellif esere Vehb b. Münebbih'ten (ö. 732) "Allah'ın insanın aklını beyine (dimağ) ve mutluluğunu da o organın tamamına yerleştirdiğini, öfkesinin insanın karaciğerinde, cesaretinin kalbinde, korkusunun akciğerinde, gülmesinin dalağında ve hüznünün de yüzünde olduğunu" belirten ifadelerle başlar. Daha sonra insan, at ve maymun gibi canlıların dışındaki her hayvanın suya atıldığında yüzebildiği, ancak istisna edilenlerin boğulduğu, insanın ise öğretildiğinde yüzebileceği zikredilir. Neseî yer yer başkalarının görüşlerine atıfta bulunarak kuş, yılan, balık, at, inek, koyun, keçi, sinek, güvercin ve benzeri birçok hayvanın kısmî özellikleri hakkında bilgi vererek esere son verir.⁷³

İLM-İ İHTİLÂC

İhtilâc; insan vücudundaki çeşitli organların seğirme, titreme ve kaşınma gibi hareket veya durumlarına bakarak bundan muhtelif manalar çıkarma ve bunları iyiye ya da kötüye yorma şeklindeki falların ortak adıdır.⁷⁴ Neseî bu ilim dalına ait *كتاب الابتهاج بمعرفة اثر الاختلاج* (İhtilâcın etkisini bilmeyi sevme hakkında kitap) adıyla bir başlık açmış ve burada bütün bedeninin veya göz, baş, kulak ve benzeri organlarının titreşiminin ne manaya geldiğine değinir.⁷⁵

İLM-İ FIRÂSE

Firâset kelimesi genel olarak insanların, diğer varlık ve olayların görünmeyen tarafını keşfetme, gelecek hakkında doğru tahminde bulunma melekesi anlamında kullanılan bir terim olup, bu konuları ele alan ilme de ilm-i firâse denilmektedir.⁷⁶ Daha çok insanın fiziksel özelliklerinden hareketle birtakım çıkarımda veya tahminde bulunmayı içeren bu ilimle ilgili Neseî, *كتاب الفراسة في ميدان الفراسة* (Firâset sahasında firâsetle ilgili kitap) adında bir esere yer verir. Düşünür bu eserine "İki büyük kırmızı göz görürsen, onun sahibi eğlenceyi ve kadını seven olarak bilinir." şeklinde bir aktarımla başlar. Daha sonra da kulak, burun, ağız, çene, sakal, yüz, boyun, alın ve omuz gibi insanın birçok uzvunun hususiyetleri ve erkeklik-kadınlık belirtileri ilgili alt başlıklar açarak bunlara dair özelliklere değinir.⁷⁷

⁷¹ Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 340^a-344^a.

⁷² Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 344^a.

⁷³ Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 344^b-345^b.

⁷⁴ İlyas Çelebi, "Fal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul 1995, ss. 138-139.

⁷⁵ Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 345^b-346^b.

⁷⁶ Süleyman Uludağ, "Firâset", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, ss. 117-118.

⁷⁷ Neseî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 346^b-350^b.

İLMU'Ş-ŞÂMÂT VE'L-HAYALÂN

İnsan bedenindeki ben veya lekelerden hareketle o insanın iç dünyası ve karakteri hakkında çıkarımda bulunmayı konu edinen bu ilimle ilgili Neseffî eserinde كتاب العلامات للخيال والشامات (Ben ve lekelerin âlâmetleri hakkında kitap) şeklinde bir başlık açmaktadır. Bölümün başlığından da anlaşılacağı üzere insan bedenindeki ben, leke veya organlara dair özellikler verilerek o insanın karakteri üzerinde çıkarımlarda bulunan düşünür, alın, şakak, zülûf, göz, burun, kulak, boyun, ense, ağız, damak, çene, köprücük kemiği gibi alt başlıklar açar ve bu organların özelliklerine göre birtakım karakter analizleri yapar.⁷⁸

İLM-İ HURÛF

Bu ilim harfler ve rakamlarla belli bir teknik kullanılarak gerek insan gerekse tabiat olayları hakkında gaybdan haber vermeye dayanmaktadır. Neseffî'nin eserinde yer verdiği bu ilim كتاب استخراج حال الالفين و الخصمين بحاسبة حروف الاسمين (İki ismin harflerini dikkate alarak dostluk ve nefret durumunu çıkarmaya dair kitap) başlığı altında ele alınmaktadır. Düşünür bu çalışmaya; "Eğer erkek ve kadın arasında sevginin olup olmadığını bilmek istersen, o ikisinin taşıdığı ismi göz önünde bulundur." şeklindeki bir ifadeyle başlar. Buna göre erkek ve kadından her birinin birbiri arasında dostluk veya sevgi oluşup oluşmayacağı hususunda isimlerinin harfleri ebced hesabıyla değerlendirilir ve bundan bir hükme varılır. Neseffî'nin birtakım hükümler sunduğu bu eserini ilmin Allah katında olduğunu ve gaybı da O'ndan başka kimsenin bilemeyeceği sözüyle bitirdiği görülmektedir.⁷⁹

İLM-İ FÂL

Gelecekte, bilinmeyen bir şeyden veyahut da varlıkların gizli özelliklerini birtakım teknikler kullanarak ortaya çıkarma sanatı olarak bilinen fal, hemen hemen her toplumda mevcuttur. Kâğıttan kuşa, yıldızdan varlıkların organlarına varıncaya geniş bir yelpazeyi kullanan bu ilim, bahsedilen sahadaki işlevlerine göre farklı isimler alarak kâğıt falı, yıldız falı ve benzeri isimlerle anılmaktadır. Niyet tutma ve te'fe'ülde bulunma gibi anlamları olan falın bakılmasında kullanılan metinler önemli olup, buna göre fal-nameler çeşitli gruplara ayrılır. Örneğin Kur'an falnâmeleri, Kur'an âyetleri ve harflerine dayanarak hazırlanır.

Neseffî'nin bu ilimle ilgili eserinde yer verdiği çalışmanın başlığı كتاب الفال الفائق عن جعفر بن محمد الصادق (Cafer-i Sâdık'tan mümtaz fal kitabı) şeklindedir. Bu bölüm başlıktan da bilineceği üzere Cafer-i Sâdık'ın eserini merkeze alarak oluşturulmuştur. Düşünür yukarıda da değinildiği üzere bu bölümde Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf gibi birçok surenin adını vererek altına âyetlerle bir çizelge oluşturarak bu ilimle ilgili bilgi vermiştir.⁸⁰

MATLA'U'N-NÜCÛM VE MECME'U'L-'ULÛMUN İLİMLER TASNİFİ GELENEĞİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Muhteva itibarıyla çok çeşitli ilim dallarının bir araya getirildiği *Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-'Ulûm* adlı eseri ilimler tasnifi geleneği içinde birkaç açıdan değerlendirmesi gerekmektedir. Öncelikle Neseffî hem eserine isim vermede hem de mukaddimede amacının küllî veya kısmî bir ilimler sınıflandırması yapmayacağını aksine kendisi seçtiği belli başlı ilimleri bir araya getireceğini beyan etmektedir. Bu iti-

⁷⁸ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 350^b-351^b.

⁷⁹ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 351^b-352^a.

⁸⁰ Neseffî, *Matla'u'n-Nücûm*, vr. 352^a-355^b.

barla adı geçen eseri, girişte de ilimler tasnifi geleneği içindeki eserleri çeşitli sınıflara ayırdığımız göz önüne alındığı takdirde, düşünürün bu eserini ilimleri sıralama veya ilimlerden örnekler sunma grubuna dâhil etmekteyiz.

Neseffî'den önce Tevhîdî'nin mezkûr risâlesi her ne kadar bu çalışmaya konu olan eser ile ilimleri sıralama veya ilimleri örnekleme yönüyle birbirine benzerlik gösterse de birincisi ikincisine nazaran daha geniş çaplı değildir. Dolayısıyla *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-'ulûm* bu gelenekte tam anlamıyla bir ansiklopedik eser hüviyeti taşımaktadır. Ansiklopedi tarzı eserlerin karakteristiği olarak pek çok disiplini bir araya getirmenin yanında bazı ilimlere mahsus ıstılahları açıklamalara yer vermesi ve adı geçen eserde de bu hususların görülmesi onun söz konusu tarzı eser kaleme aldığı fikrini daha da kuvvetlendirmektedir.

Müellifin eserine Usûlü'd-dîn ile başlaması onun bu ilme ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Bu ilmin akabinde "Şîa'nın isimlendirilmesi" başlığından hareketle bu fırkayla ilişkili grupların isimlerinin sayılması Neseffî'nin ilm-i firak disiplinine de ayrı bir ehemmiyet verdiğini göstermektedir. Bu bağlamda Neseffî öncesi ilimler tasnifinde bu ilme yer veren Hârizmî'nin *Mefâtihu'l-'Ulûm* adlı eserinin kelâm ilmine dair bölümünün altında bu ilme yer verdiği görülmekte, ancak o Neseffî'nin yaptığı gibi sadece bir grubu değil Müslüman, Hristiyan, Yahudi ve diğer dinleri ve mezheplerini de detaylı bir şekilde ele almaktadır.⁸¹ Daha önce de değinildiği üzere *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-'ulûm*'un yönteminin müellifin gerek kendinin gerekse başkalarının eserlerine burada muhtasar bir şekilde yer vermek olduğu hatırlanacak olursa, Neseffî de Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-firak* adlı eserinden bir bölümü alarak bu ilme değinmektedir.

İlimler tasnifi geleneğinin Neseffî dönemine kadarki süreçteki eserlere bakıldığında Kindî, Fârâbî, Harizmî ve İbn Sînâ gibi filozofların tasniflerinde tasavvuf, dua veya zikir gibi ilim dallarına rastlanılmamaktadır. Tevhîdî'nin ilimler tasnifinde tasavvufa müstakil bir başlıkta yer ayrılırken, İhvân-ı Safâ ilimler tasnifinde dinî ilimlerden bahsederken zikir, mev'ıza, zühd ve tasavvuf şeklinde bir başlık açarak bu ilimlere değinmektedir.⁸² Neseffî'nin tasavvuf ilmine dair ıstılahlara ve açıklamalarına yer vermesi, bu ilmi önemseydiğini göstermektedir. Hanefî-Mâtürîdî çizgisinde bir düşünür olarak öne çıkan Neseffî'nin tasavvuf ilmi içinde Eş'arî geleneğe mensup bir sûfî olan Kuşeyrî'nin eserinin çevirisine yer vermesi onun mezhebî tutumunun katı olmadığını da göstermektedir.

Düşünürün yukarıdaki Sünnî eğilimli esnek tutumu, eserinde geniş yer verdiği fıkıh ilmiyle alakalı bölümlerde de görülmektedir. Onun özellikle ferâiz ilmi üzerinde detaylı olarak durması bir yönden bu sahadaki uzmanlığını gösterirken diğer yandan da dönemindeki medreselerde bu ilmin de ne kadar önemli olduğunu ima etmektedir. Neseffî'nin fıkıh usulü ve fıkıh sahasında bu eserde yer verdiği çalışmalar bu ilim dalı için önemli bir kaynak niteliğindedir. Zira düşünürün burada ele aldığı eserlerin bazısı ki bu husus diğer ilim dalları için de geçerlidir, sadece *Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-'Ulûm*'un içinde yer almaktadır.

Dil ilimlerinin ilimler tasnifi geleneğinde önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Neseffî eserinde hem Arap dili hem de Arap edebiyatına dair ilimler hakkında oldukça geniş yer ayırmaktadır. Bunun yanında

⁸¹ Bkz.: Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf el-Kâtib el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-'Ulûm*, tah. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-kitâb'il-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 1989, s. 45-57.

⁸² Bkz. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *Risâletü Ebî Hayyân fi'l-ulûm*, "Épître sur les Sciences (Risala fi'l-Ulum) d'Abû Hayyân al-Tawhîdî (310/22?-414/1023): Introduction, Traduction, Glossarie Technique, Manuscrit et Edition Critique", (nşr.), Marc Bergé, *Bulletin d'Études Orientales*, T. 18, 1963-1964, s. 287-288; İhvân-ı Safâ, *Resâilü İhvân-ı Safâ ve hullâni'l-vefâ*, c. 1, Bombay 1305, s. 2-17.

söz konusu gelenek içindeki eserlerin çoğunda mantık ilmi içerisinde ele alınan retorik (hitabet) ilmiyle de ilgili iki çalışmaya yer verilmiş, ancak bu disiplin mantık ilminden bağımsız olarak değerlendirilmiştir. Daha sonra da değineceğimiz gibi Neseffî'nin mantık ilmine yönelik olumsuz bir yaklaşımının olduğuna eserinde bu ilimle alâkalı herhangi bir atıfta bulunmadığından hareketle ulaşabiliriz. Ayrıca düşünürün Arap edebiyatı içinde inşâ, şiir ve belâgat gibi ilim dallarını ele alırken adı pek fazla bilinmeyen Natanzî ve Şatrancî gibi şâirlerden alıntı yapması da eserin Arap edebiyatı alanında önemli bir kaynaklık yaptığını göstermektedir.

Matla'ü'n-Nücûm ve mecme'ü'l-'ulûm adlı eserin ilimler tasnifi geleneğindeki yeri ve önemini ortaya koyan bir başka husus da kendisinden önce Hârizmî'de görebildiğimiz kitâbet ilmine önem verilerek bu sahayla ilgili özellikle resmî yazışmalarda dikkat edilmesi gereken hususlar ele alınmıştır. Kutluer'in ifadesiyle Hârizmî *Mefâtîhu'l-'Ulûm* adlı eserinde Hârizm, Horasan ve Tuharistan bölgelerindeki devlet yönetim sistemiyle ilgili zengin veriler sunan ve kendisi de bizzat Sâ mânî bürokrasisinde görev alarak bu ilimde uzmanlığını gösterir tarzda ilimler tasnifinde kıymetli bilgiler vermiştir.⁸³ Hârizmî gibi Türk olan Neseffî'nin adı geçen eserinde de bu ilme yer verildiği dikkat çekmektedir.

Neseffî'nin adı geçen eserde ilimleri naklî-aklî veya dinî-felsefî ayrımı yapmadığı belirtilmişti. Ancak eserin geneline bakıldığında düşünürün dinî ilimler alanında kelâm, hadis, tefsir ve benzeri ilimlere; felsefî ilimlerde ise ilm-i hesap, astronomi, tıp, zooloji, astroloji gibi ilim dallarına da yer verdiği görülmektedir. Bunların yanında ilimler tasnifi geleneğinde Neseffî öncesi veya sonrası dönemde de her zaman yerini muhafaza eden okült ilimler (tılsım, sihir, fal, firâse vb. gibi) de oldukça hacimli bir şekilde bu eserde yer almaktadır. Hatta Neseffî'nin ilm-i hesapla veya tıpla ilgili bir meseleyi ele aldıktan sonra bunların gizemli tarafına dair bilgileri içeren eserlere yer vermesi de ayrıca önemi hâizdir.

İlimlerin bir araya getirildiği bu eserde en dikkat çeken yön ise, felsefî ilimler altında değerlendirilen yukarıda isminden bahsettiğimiz bazı alanlara yer açıldığı halde mantık ve metafizik gibi sahaların ilimler arasında hiç zikredilmediğidir. Bu verilerden hareketle Neseffî'nin felsefenin önemli iki dalı olan mantık ve metafiziğe karşı olumsuz bir tutumu olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Eğer mezkûr iki sahayı kelâm ve Arap dili altında cem' ettiği gibi bir itiraz dile getirilirse hem kelâm hem de Arap dili ile ilgili hususlarda mantık ve metafiziğin bakış açısını ortaya koyar tarzda ele alınmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira eserde kelâm ilmi *Akâid-i Neseffî* risâlesinin tekrarı olup bunun kelâmdan ziyade akâid ilmi olduğunu da söyleyebiliriz.

İslâm düşüncesinde ilimler tasnifi geleneği içinde Neseffî'nin adı geçen eserinin hem ihtiva ettiği ilimler hem de kaynakları itibarıyla ansiklopedik tarzı ve örneklerle ilimleri tanıtmaya açısından öncü bir yerde durduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu geleneğin daha sonraki dönemlerinde Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 1210) *Câmiu'l-'Ulûm*, Mehmet Şah Fenârî (ö. 1435) ve Celâleddîn Devvânî'nin (ö. 1502) *Enmûzecu'l-'Ulûm* adlı eserlerine ve benzeri tarzdaki çalışmalara örneklik teşkil ettiğini vurgulamak isteriz. Her ne kadar bu düşünürler adı geçen eserlerde Neseffî'nin *Matla'ü'n-Nücûm ve mecme'ü'l-'ulûm* adlı eserine atıfta bulunmasalar da, düşünürün bu eserinin ortaya çıkmasıyla ilimler tasnifi geleneğindeki yeri ve önemi daha da belirgin hale gelmiş ve özellikle kendisinden sonra yazılan aynı tarzdaki eserlerle karşılaştırma imkânı sağlanmıştır.

Eğitim-öğretim programları açısından ise Neseffî'nin bu eseri, giriş kısmında da ifade edildiği üzere gerek müellifin kendi eserlerinden gerekse öğrencilerinin ders esnasında onun görüşlerini kaleme aldığı

⁸³ İlhan Kutluer, *Akil ve İtikad*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 220.

veya onun öğrencilere imlâ ettirdiği notlardan müteşekkildir. Dolayısıyla *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-'ulûm*, bir müderrisin eğitim-öğretim esnasında hangi ilimleri okuttuğunu ve o ilimlerde hangi eserleri kaynak olarak kullandığını göstermektedir. Bu eser aynı zamanda Karahanlılar döneminde Semerkant bölgesindeki eğitim-öğretim hakkında ayrıntılı olmasa da bir fikir vermektedir.

SONUÇ

İslâm düşüncesinin zengin geleneklerinden biri olan ilimleri tasnif geleneği, farklı disiplinlerden birçok düşünürün eseriyle günümüze kadar varlığını canlı bir şekilde sürdürmüştür. Söz konusu gelenekte yer alan eserlere bakıldığında filozof veya düşünürlerin sadece ilimleri sınıflandırmadığı, bunun yanında ilimleri sınıflandırırken bir taraftan ontolojik, epistemolojik ve teolojik bakış açılarının mezkûr tasnife yansıtıldığı diğer taraftan da ilimlerin birbirine öncelendiği de görülmüştür. Ayrıca bu tür eserleri te'lif eden düşünürlerin bir ilim altında pek çok meseleden önemli gördüğü bir veya birkaç meseleyi vurguladığı da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla ilimler tasnifi geleneğindeki farklı tarzdaki eserlere bakıldığında, o eseri kaleme alan düşünürlerin çeşitli fikrî yönlerini tanıma imkânı bulunabilmektedir.

On ikinci yüzyılın mümtaz düşünürlerinden biri olan Ömer Neseffî de adı geçen geleneğe ilgisiz kalmamış, gerek ilim gerekse eğitim-öğretim amacıyla *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-'ulûm* adlı eserini te'lif etmiştir. Dinî ve felsefî ilimlerin muhtelif pek çok sahasındaki disiplinlere farklı bir tarzda yer veren Neseffî'nin, hem ele aldığı ilimler hem de bu ilimlere yer verme tarzı olarak ilimler tasnifi geleneğinde farklı bir konuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu ve benzeri birçok sebepten dolayı İslâm düşüncesinde ansiklopedik eserler içerisinde Neseffî'nin adı geçen kapsamlı çalışmasının da araştırmacıların dikkatini çekeceği ümit edilmektedir.

Sonuç olarak ülkemizde son zamanlarda ilimler tasnifi geleneği içerisinde değerlendirilebilecek eserler üzerinde tahkik, inceleme ve tercüme şeklinde çalışmalar yapılmakta, ancak gerek yazma olarak gerekse Arapça ve Farsça matbu olup Türkçeye kazandırılmayı bekleyen bir o kadar da yayının varlığını bu eseri de örnek göstererek söyleyebiliriz. Özellikle *Matla'u'n-Nücûm ve mecme'u'l-'ulûm*'un içeriğinde muhtelif ilim dallarına ait bir hayli eserin olduğu göz önünde bulundurulursa araştırmacıların bu geleneğe önem verip sözü edilen sahalardaki eserleri farklı açılardan incelemesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslantürk, A. Hümeýra, "Neseffî, Necmeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul 2006, ss. 571-573.
- Atar, Fahrettin, "Şürût ve Sicillât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, İstanbul 2010, ss. 270-273.
- Bakar, Osman, *İslâm Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi*, çev. Ahmet Çapku, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.
- Bardakoğlu, Ali, "Ferâiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul 1995, ss. 362-363.
- Bayraktar, Mehmet, *İslâm Felsefesine Giriş*, TDV. Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2012.
- Bozkırlı, Mehmet, "Necmeddin en-Neseffî ve Hadis İlimindeki Yeri (es-Seb'iyât-es-Sem'iyât İsimli Yazma Eseri Üzerinde)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*, İstanbul 2019.
- Cihan, A. Kamil, "Bilimler Tasnifi ve İbn Sina", *Erciyes Üni. Sos. Bil. Enst. Dergisi*, sayı:9, Kayseri 2000, ss. 435-451.
- Çelebi, İlyas, "Fal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul 1995, ss. 138-139.
- Durmuş, İsmail, "İnşâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul 2000, ss.341-342.
- Durmuş, İsmail, "Mesel", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara 2004, ss. 299-301.
- Fârâbî, Ebû Nasr, *İhsâu'l-ulûm*, nşr. Ali Bû Mulhîm, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1996.
- Fehd, Tevfik, "İlim-i Ahkâm-ı Nücûm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul 2000, ss. 124-126.
- Hârizmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf el-Kâtib, *Mefâtihu'l-Ulûm*, tah. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-kitâb'il-arabî, 2. Baskı, Beyrut 1989.
- İhvân-ı Safâ, *Resâilü İhvân-ı Safâ ve hullâni'l-vefâ*, Bombay 1305.
- İlimleri Sınıflamak İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi*, ed. Mustakim Arıcı, Klasik Yayınları, İstanbul 2019.

- Kallek, Cengiz, "Dâmegânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1993, s. 453-454.
- Kocabaş, Huzeyfe, "Ömer Neseî ve Kitâbü'l-beyân an garibî'l-Kur'an Adlı Eseri: Metin ve İnceleme", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*, İstanbul 2018.
- Kutluer, İlhan, *Akil ve İtikad*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Merzûk, 'Imâd Hasan, "Mahtût (Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-ulûm) li'l-İmâm Necmüddîn Ebî Hâfs Ömer en-Neseî (462-537=1069-1142) Dirâse Vasfiyye Tahliyye", *Câmiatü Benhâ Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, v. 46, Issue: 1, Autumn 2016, ss. 1-50.
- Neseî, Necmeddin Ömer b. Muhammed, *Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-ulûm*, tah. & haz.: Said Ekber Muhammad Eminov, Dâru Câmiati Taşkent el-İslâmiyye li'n-neşr ve't-tibâ'a, Taşkent 2015.
- Özaydın, Abdülkerim, "Sûlî, Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul 2009, ss. 492-493.
- Özdemir, Abdurrahman, "Aruz İlmi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri*, ed. İsmail Güler, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.
- Sağlam, Hüseyin, "Hanefî Fıkhiında Hilâfiyyât ve Neseî'nin Bilinmeyen Bir Hilâfiyyât Eseri Tenkitli Neşir ve Çeviri", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul 2019.
- Tevhîdî, Ebû Hayyân, *Risâletü Ebî Hayyân fi'l-ulûm*, "Épître sur les Sciences (Risala fi'l-Ulum) d'Abû Hayyân al-Tawhîdî (310/22?-414/1023): Introduction, Traduction, Glossarie Technique, Manuscript et Edition Critique", (nşr.), Marc Bergé, *Bulletin d'Études Orientales*, T. 18, 1963-1964.
- Turgut, A. Kürşat, "Ebû Hayyân Tevhîdî'nin İlimler Tasviri: Risâle fi'l-ulûm", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 55, sayı: 2, Ankara 2019, ss. 525-551.
- Uludağ, Süleyman, "Fırâset", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, ss. 117-118.